

Vilniaus universitetas

TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR DIPLOMATIJOS MAGISTRO PROGRAMA

LAIMA MITKUTĖ

II kurso studentė

**SUSITAIKYMAS PER SANTYKIO SU *KITU* POKYTĮ FILMUOSE:
PRIVERSTINĖS LIETUVIŲ TAUTOS MIGRACIJOS ATVEJIS**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė: prof. dr. N. Arlauskaitė

Vilnius, 2020

MAGISTRO DARBO PRIEŠLAPIS

Magistro darbo vadovės išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....

(data)

.....

(v., pavardė)

.....

(parašas)

Magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....

(data)

.....

(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Magistro darbo recenzentas/ė:

.....

(v., pavardė)

Magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Mitkutė L. *Susitaikymas per santykio su kitu pokytį filmuose: priverstinės lietuvių tautos migracijos atvejis*: tarptautinių santykių ir diplomatijos specialybės, magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovė N. Arlauskaitė. – V., 2020. – 68 p.

Reikšminiai žodžiai: susitaikymas, kitas, santykis su kitu filmuose, priverstinė lietuvių tautos migracija.

Šiame darbe yra nagrinėjama susitaikymo per santykių su *kitu* pokytį galimybė. Konkrečiai nagrinėjamas lietuvių tautos priverstinės migracijos atvejis. Kaip dviejų pusių pozicijos yra analizuojami du filmai - „Šaltasis tango“ (2017 m.) ir „Tarp pilkų debesų“ (2018 m.). Analizei yra pasitelkiamos semiotinės priemonės: naratyvo semantiniai lygiai, socialinių santykių semantinis kvadratas, bazinė pasakojimo struktūra.

Reziumuojama, kad per šiame tyrime analizuotus filmus nėra vykdomas neoficialus susitaikymas, bet jie prisideda prie priverstinės lietuvių migracijos diskurso plėtojimo. Siūloma, siekiant susitaikymo, daugiau dėmesio skirti neoficialioms susitaikymo priemonėms.

TURINYS

ĮVADAS	5
1. SUSITAIKYMAS IR <i>KITAS</i> TARPTAUTINIUIOSE SANTYKIUOSE	11
1.1. Susitaikymo teorinės prielaidos	11
1.2. <i>Kito</i> sąvoka tarptautiniuose santykiuose	15
1.3. Susitaikymas, <i>kitas</i> ir istorinis diskursas apie lietuvių tautos priverstinę migraciją	16
2. OFICIALUS SUSITAIKYMAS PER NEOFICIALAUS SANTYKIO SU <i>KITU</i> POKYTĮ.....	21
2.1. Oficialaus susitaikymo reikšmė	21
2.2. Neoficialaus santykio su <i>kitu</i> pokytis	25
2.3. Neoficialios susitaikymo galimybės	26
3. SANTYKIO SU <i>KITU</i> KAITOS FILMO NARATYVE VERTINIMAS	30
3.1. Medijavimo priklausomumo skalė	33
3.2. Kitoniškumas pagal socialinių santykių semantinį kvadratą	35
3.3. Veikėjų grupių santykių kaita pagal bazinę pasakojimo struktūrą	37
4. ATVEJO STUDIJA: „ŠALTASIS TANGO“.....	38
4.1. Filmo pristatymas	39
4.2. Santykio su <i>kitu</i> kaitos filmo naratyve analizė	40
4.2.1. Išdėstymas	41
4.2.2. Epizodai	43
4.2.3. Pabaiga	46
4.3 Susitaikymas per santykio su <i>kitu</i> kaitą	48
5. ATVEJO STUDIJA: „TARP PILKŲ DEBESŲ“.....	50
5.1. Filmo pristatymas	50
5.2. Santykio su <i>kitu</i> kaitos filmo naratyve analizė	52
5.2.1. Išdėstymas	52
5.2.2. Epizodai	53
5.2.3. Pabaiga	55
5.3 Susitaikymas per santykio su <i>kitu</i> kaitą	56
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	57
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	60
SUMMARY	67

IVADAS

Žmonės teigia, kad siekia taikos, bet vis tiek konfliktuoja, todėl, nori nenori, reikia išmokyti gerai taikytis. Susitaikymo tyrimai yra svarbi taikos ir konfliktų studijų dalis, nes jie ieško kaip išspręsti socialines krizes ir kaip išvengti ateities konfliktų. Siekiama ne tik išspręsti smurtinį konfliktą, bet ir sukurti visišką taiką ir išspręsti konflikto pasekmes - sutaukiant, panaikinant priešišumą ir skatinant gerų santykių palaikymą. Susitaikymas - tai socialinis procesas, kuris apima bendrą praeities kentėjimų pripažinimą ir destruktivaus elgesio ir destruktivių požiūrių pokytį į konstruktyvius santykius, vedančius į tvarią taiką.¹ Susitaikymas visada išliks aktualia tema, nes žmonės visada konfliktavo ir konfliktuos - todėl naudinga mokėti spręsti tuos konfliktus ir kiek galima užkirsti būsimus.

Šio tyrimo **objektas** - susitaikymas per santykio su *kitu* kaitą. Šis objektas apima du dabar tarptautinių santykių teorijoje vis daugiau dėmesio sulaukiančius reiškinius - susitaikymą ir santykius su *kitu*. Šie reiškiniai, nors ir tiesiogiai susiję, bet reikalauja ir atskirų savo reikšmės tyrimų, o šio darbo objekte jie susiejami imponuojant, kad santykių su *kitu* kaita yra svarbi susitaikymo procesui. Čia iškyla klausimai: ar susitaikymui būtina, kad pasikeistų santykiai su *kitu* ir ar būtina, kad pasikeistų abiejų pusių vienas kito vertinimas - ar užtektų vienos pusės pokyčio, o ar tą pokytį galėtų padaryti pavyzdžiui filmai? Atsakant į šiuos klausimus, pagal susitaikymo ir santykių su *kitu* teorijas, darbe bus plėtojamos teorinės prielaidos, kurios bus patikrintos atvejo tyrimu. Tyrime - du filmai, kaip komunikacijos priemonės, todėl galimai ir susitaikymo priemonės, bus analizuojami siekiant pagrįsti teorines prielaidas. Analizuojamų filmų tema buvo pasirinkta - lietuvių tautos priverstinė migracija (vykusi 1940 - 1953 metais). Ši lietuvių tautos priverstinė migracija yra viena iš daugiau dėmesio sulaukiančių lietuvių istorijos dalių, be to implikuoja egzistuojančią skriaudą ir galimą susitaikymo poreikį.

Darbo aktualumas

Šio darbo tema yra aktuali praktiniu požiūriu, nes nagrinėja galimybę komunikacines priemones, konkrečiai filmus, panaudoti kaip susitaikymo priemones. Istorinės skriaudos yra

¹ Karen Brouneus, *Reconciliation – Theory and Practice for Development Cooperation*. Sida, 2003, 51.

dažnai prisimenamos ir viešajame diskurse, todėl egzistuoja tinkamos komunikacijos poreikis. Nesant galimybių susitaikymo procesą vykdyti formaliai, komunikacinis susitaikymas galėtų būti viena iš galimų neoficialaus susitaikymo alternatyvų. Teoriniu požiūriu, tyrimui pasirinktas reiškinys - priverstinė migracija - yra tik vienas iš tautų istorinių skriaudų - tyrimo išvalgas tarptautinių santykių tyrimuose galima pritaikyti ir kitiems reiškiniams ar susitaikymui kitose komunikacinėse priemonėse tirti, be to šis tyrimas papildo susitaikymo tyrimus.

Darbo tikslai ir uždaviniai

Šio magistrinio darbo **tikslas** yra per santykių su *kitu* vaizdavimo analizę atskleisti filmo, kaip susitaikymo priemonės, galimybes. Šiam tikslui pasiekti yra keliami tokie **uždaviniai**:

- 1) parodyti susitaikymo ir *kito* suvokimo kaitos sąsajas;
- 2) pristatyti neoficialių susitaikymo priemonių reikšmę oficialiam susitaikymo procesui;
- 3) pasirinkti metodologiją pagal kurią būtų galima pamatuoti santykių su *kitu* vaizdavimo filme kaitą;
- 4) išanalizuoti susitaikymo pasireiškimą per santykių su *kitu* vaizdavimo kaitą rusų (kaltinamųjų) filme apie priverstinę lietuvių tautos migraciją;
- 5) išanalizuoti susitaikymo pasireiškimą per santykių su *kitu* vaizdavimo kaitą lietuvių (aukų) filme apie priverstinę lietuvių tautos migraciją.

Darbo struktūra

Vardan uždavinių įgyvendinimo nuoseklumo, darbo struktūra yra suformuota atsižvelgiant į uždavinius. Dėstymo dalį sudaro penki skyriai - du teorinės dalies, vienas pristatantis metodologiją, ir du empirinės tyrimo dalies. Pirmajame - teorinės dalies skyriuje - nagrinėjami susitaikymo ir *kito* suvokimo reiškiniai, bei pristatomas jų pasireiškimas istoriografijoje apie lietuvių tautos priverstinę migraciją. Šis skyrius pakloja pamatą empiriniam tyrimui, nes pristato teoriją ir tos teorijos pasireiškimą su darbo tema susijusiame objekte - istoriniame diskurse apie lietuvių tautos priverstinę migraciją. Antrajame teorinės

dalies skyriuje pristatant neoficialių susitaikymo priemonių reikšmę oficialiam susitaikymo procesui yra pagrindžiama, kodėl, nesant oficialaus susitaikymo proceso, tyrimui buvo pasirinkta neoficialią medžiagą analizuoti ir probleminti būtent tarptautinių santykių kontekste. Trečiajame skyriuje yra pristatoma tyrimui pasirinkta, naratologija pagrįsta, trijų dalių metodologija. Ketvirtajame, empirinei daliai skirtame, skyriuje pristatoma atvejo studija - pagal anksčiau pristatytą teoriją ir metodologiją yra analizuojamas susitaikymo per *kito* vaizdavimo kaitą pasireiškimas rusiškame filme apie priverstinę lietuvių tautos migraciją. Penktajame skyriuje - pristatoma kita atvejo studija - yra analizuojamas susitaikymo per *kito* vaizdavimo kaitą pasireiškimas lietuviškame filme apie priverstinę lietuvių tautos migraciją

Metodologija

Tiriamajoje dalyje bus remiamasi konstruktyvistinėmis prielaidomis, kad filmai, kaip ir kiti reiškiniai, yra socialiai konstruojami ir filmuose vaizduojami tokie socialiniai elementai kaip tapatybė, *kito* vaizdavimas, įvykių reikšmė yra paveikiami politikos ir tarptautinių santykių, bei tarpusavyje vienas kitą veikia. **Tyrimo metodais** bus: atvejo tyrimo metodas ir kokybinis interpretacinis metodas. Bus vykdomos dvi atvejo studijos - analizuojant konkretų reiškinį - lietuvių tautos priverstinę migraciją - vaizduojančius filmus bus interpretuojama juose aptinkama *kito* vaizdavimo kaita. Atvejo tyrimo metodas buvo pasirinktas tam, kad juo, kaip pavyzdžiu, būtų pagrįstos prieš tyrimą darbe išplėtos teorinės prielaidos. Kokybinis interpretacinis metodas pasirinktas tam, kad analizuojamuose filmuose galima būtų aptikti ir paaiškinti subtilesnes reikšmes ir ryšius (todėl ne visada net kiekybiškai pamatuotinas) - tautų santykius - *kitų* grupių vaizdavimo skirtumus ir kaitą. Tiriamojo darbo šaltiniais bus lietuviškas filmas apie priverstinę lietuvių migraciją „Tarp pilkų debesų“ (2018 m.) ir rusiškas filmas „Šaltasis tango“ (2017 m.). Papildomais šaltiniais bus šių filmų aprašymai, bei analizės. **Įrodinėjimo logika**: filmai yra komunikacijos priemonė, todėl juose esanti tiek specialiai (turint konkretų politinį tikslą) sukonstruota, tiek dėl kitų priežasčių esanti informacinė žinutė papildo diskursą ir daro poveikį. Tyrimo metu analizuojamuose filmuose bus ieškoma tų susitaikymo proceso elementų ir santykių su *kitu* vaizdavimo detalių, kurios bus išskirtos kaip esminės teorinėje darbo dalyje.

Filmų atranka

Komunikacija paprastai yra subjektyvi ir komunikuojama yra sava situacijos perspektyva, todėl pagrindiniais šio tiriamojo darbo šaltiniais bus du, skirtingų susitaikymo proceso pusių sukurti, filmai apie priverstinę lietuvių migraciją, juos traktuojant kaip susitaikymo proceso pusių perspektyvų versijas. Šiame darbe susitaikymo proceso pusėmis yra traktuojami - lietuviai ir rusai, todėl bus nagrinėjami - vienas lietuviškas ir vienas rusiškas filmas. Atrenkant filmus pagrindiniais kriterijais buvo: filmo tema (filmas turi vaizduoti lietuvių tautos priverstinę migraciją), filmo naujumas (kad tyrimu būtų galima atskleisti, kiek galima naujesnę santykių ir konfliktinės situacijos vertinimo perspektyvą), filmo populiarumas (tai rodo filmo, kaip komunikacijos priemonės, efektyvumą dėl galimybės pasiekti daugiau adresatų). Tyrimui buvo atrinkti tokie filmai:

1. „Šaltasis tango" (2017 m., rež. Pavelas Čiuchrajus),
2. „Tarp pilkų debesų" (2018 m., rež. Marius Markevičius).

Būtent šie du filmai bus analizuojami kaip susitaikymo proceso priemonės, nes jie abu vaizduoja (lietuvių priverstinės migracijos) konfliktą, ir bando derinti abiejų grupių perspektyvas. O vieningas praeities vertinimas, diskusijos skatinimas ir bandymas vienas kitą suprasti jau galėtų būti traktuojami kaip susitaikymo proceso pirmieji žingsniai.

Su darbo tema susijusios literatūros ir atliktų tyrimų apžvalga

Susitaikymas. Susitaikymo tyrimuose dažniausiai nagrinėjamas skirtingų etninių grupių (arba valdžios ir visuomenės) sutaikymas po konflikto ar skriaudos. Dažnai nagrinėjami instituciniai sutaikymo procesai (S. Buckley-Zistel, Karen Brouneus²), konflikto pasekmių likvidavimas ir reintegracija (Wendy Lambourne, Erin Daly³), etiniai aspektai (pavyzdžiui: susitaikymas ir atleidimas, pilietinės visuomenės kūrimas, žmogaus teisės) (Robert L. Browning, Roy A. Reed⁴), religiniai aspektai (Maria Ericson⁵), atsiprašymo reikšmė (Stefan

² Karen Brouneus, *Reconciliation – Theory and Practice for Development Cooperation*. Sida, 2003.

³ Erin Daly ir Jeremy Sarkin, *Reconciliation in Divided Societies– Finding Common Ground*. Philadelphia: Univ of Pennsylvania Press, 2007.

⁴ Robert L. Browning ir Roy A. Reed, *Forgiveness, Reconciliation, and Moral Courage: Motives and Designs for Ministry in a Troubled World (Studies in Practical Theology)*. Michigan: Eerdmans Publishing Company, 2004.

⁵ Maria Ericson „Truth Without Reconciliation: A Human Rights History of Ghana”. Making Sense of Violence: Voices of Soldiers in the Congo (DRC). *Journal of Modern African Studies* 46, 1, 2008.

Engert, Judith Renner). Iš neįprastesnių požiūrių išsiskiria: feministiniai tyrimai (C. Bell), komunikacinių priemonių ar meno tyrimai (Peter N. Chomo II), individualios psichologijos pasitelkimas nagrinėjant kolektyvinę patirtį (Ani Kalayjian⁶), atleidimo atsiejimas nuo susitaikymo (Ari Kohen⁷). Iš kritinės pusės teigiama: kad susitaikymas nėra pakankamas nukentėjusiesiems arba visai įmanomas (Susan Dwyer⁸); per vakarų šalių vykdomą sutaikymą trečiojoje šalyse dažnai yra diegiama liberali demokratija (Jennifer Hazen⁹); išorinė pagalba yra netinkama vidaus specifikai (David Chandler¹⁰).

Santykis su *kitu*. Santykio su *kitu* tyrimuose dažniausiai nagrinėjamos temos: tapatybės politika (James Clifford, Jonathan D. Hill¹¹), istorinis savęs (ir *kito*) konstravimas (Geoffrey M. White), susipriešinimas per skirtis (Emanuel Crudu, Maria Eremenko¹²). Kiti įdomūs požiūriai: *kito* kūrimas per naratyvą (Melody Fonseca¹³); *kitas* ir nacionalizmas (Daniel Esparza¹⁴), savęs suvokimas per santykį su *kitu* (Pille Petersoo¹⁵); stebėtojo vaidmuo susipriešinimo procese (Iver B. Neumann¹⁶). Kritinės pozicijos: kolektyvinės tapatybės yra persidengusios, tad nereikėtų jų tirti izoliuojant vieną nuo kitos (Iver B. Neumann); tam tikras tyrėjų šališkumas, nes patys tyrėjai yra paveikti *aš* ir *kitas* konstrukcijų (Sybille Reinke de

⁶ Ani Kalayjian ir Raymond F. Paloutzian *Forgiveness and Reconciliation : Psychological Pathways to Conflict Transformation and Peace Building*. Dallas: Springer-Verlag New York Inc., 2010.

⁷ Ari Kohen, „The personal and the political: Forgiveness and reconciliation in restorative justice”. *Critical review of International Social and Political Philosophy*, 12, 2009, 399-423.

⁸ Susan Dwyer, „Reconciliation for Realists”. *Ethics-and-international-affairs*, 13 March, 1999, 81-98.

⁹ Jennifer M. Hazen, „Can Peacekeepers Be Peacebuilders?”. *International Peacekeeping*. 14 (3), 2007, 323–338.

¹⁰ David Chandler, *Empire in Denial: The Politics of State-building*, London: Pluto Press, 2006.

¹¹ Jonathan Hill ir Thomas Wilson, „Identity politics and the politics of identities”. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 10: 1-8, 2003.

¹² Emanuel Crudu ir Maria Eremenko, „'Faces of Alterity': The Eastern European Other Inside the EU”. Kn. Sybille Reinke de Buitrago (sud.), *Portraying the Other in International Relations – Cases of Othering, Their Dynamics and the Potential for Transformation*. Cambridge Scholars Publishing, 2012, 3-18.

¹³ Melody Fonseca, „American discourse on Haiti: defining the other and military intervention”. Kn. Sybille Reinke de Buitrago (sud.), *Portraying the Other in International Relations – Cases of Othering, Their Dynamics and the Potential for Transformation*. Cambridge Scholars Publishing, 2012, 39 -54.

¹⁴ Daniel Esparza „National identity and the Other: imagining the EU from the Czech Lands”. *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Volume 38, Issue 3, 2010, 413-436.

¹⁵ Pille Petersoo „Reconsidering otherness: constructing Estonian identity”. *Nations and nationalism*, Volume 13, Issue 1, 2007, 117-133.

¹⁶ Iver B. Neumann, „Self and Other in International Relations”. *European Journal of International Relations*, Volume: 2 issue: 2, 1996, 139-174.

Buitrago¹⁷); *kito* atskyrimas naudingas tik istorijos ar galių struktūrų paaiškinimui, o tarpininkavimą komplikuoja (Sune Q. Jensen¹⁸).

Lietuvių tautos priverstinė migracija. Nors mokslinė literatūra apie priverstinę Lietuvos gyventojų migraciją nagrinėja įvairių etninių grupių ir įvairių laikotarpių priverstines migracijas, šiam darbui aktualia buvo laikyta literatūra apie sovietų 1940-1953 m. vykdytą priverstinę Lietuvos gyventojų migraciją ir dėmesį skirianti būtent lietuvių tautai. Dažniausios tyrimų temos: trauma (D. Gailienė¹⁹, E. Kazlauskas), represija prieš tautą (I. Vaskelienė²⁰), tapatybė (V. Balsevičiūtė Šlekienė), atmintis (M. Pokorska-Iwaniuk²¹). Naujesniuose tyrimuose dažnėja ir pozityvumo ir heroizmo paieškos (V. Jonkutė, K. Žemaitis²²). 21 amžiaus pradžioje, pasaulio istorijos tyrimuose daugiau dėmesio sulaukė tokios temos kaip judėjimai per sienas, populiacijos perkėlimas, etninis valymas, todėl suklestėjo transnacionaliniai tyrimai ir atsivėrė nauja tyrimų sritis - žvelgianti toliau už įprastus tautos tyrimus.²³ Transnacionalinius lietuvių tautos priverstinės migracijos aspektus tyrė ir V. Davoliūtė²⁴, T. R. Weeks²⁵.

Darbo naujumas

Nors yra daug tyrimų skirtų atskirai *kito* sąvokai, susitaikymui arba lietuvių tautos priverstinei migracijai, šis rašto darbas iš jų išsiskiria būtent visų šių trijų elementų apjungimu. Teorinėje dalyje bus plėtojama - susitaikymo per santykio su *kitu* pokytį teorija, o tyrime būsiantis šių trijų elementų apjungimas paįvairins lietuvių tautos priverstinės migracijos tyrimų lauką.

¹⁷ Sybille Reinke de Buitrago (sud.), *Portraying the Other in International Relations – Cases of Othering, Their Dynamics and the Potential for Transformation*, Cambridge Scholars Publishing, 2012.

¹⁸ Sune Q. Jensen, *Preliminary notes on othering and agency: Marginalized young ethnic minority men negotiating identity in the terrain of otherness*. Aalborg: Aalborg Universitet, 2009.

¹⁹ Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Tyto alba, 2009.

²⁰ Ieva Vaskelienė „Komunikacija apie patirtas politines represijas šeimoje: tarpgeneracinis aspektas”. *International Journal of Psychology: A Biopsychosocial Approach*, 9, 2011.

²¹ Monika Pokorska-Iwaniuk, *Tremties atsiminimai–unikalūs lietuvių literatūros aprašymai*. Acta litteraria comparativa, No 8, 2017.

²² Kęstutis Žemaitis, „Ir Sibire žydėdavo ievos”, *Aušra : Lenkijos lietuvių dvisavaitinis žurnalas*. Punkskas : "Aušros" I-kla, 13-14, 2013.

²³ Karsten Bruggemann rec. „Tomas Balkelis, Violeta Davoliūtė (red.), *Population Displacement in Lithuania in the Twentieth Century. Experiences, Identities and Legacies*”. *Lithuanian Historical Studies*, 22, 2018, 202.

²⁴ Tomas Balkelis ir Violeta Davoliūtė, *Population Displacement in Lithuania in the Twentieth Century– Experiences, identities, Legacies*”. Brill Rodopi, Leiden Boston, 2016.

²⁵ Ten pat.

1. SUSITAIKYMAS IR *KITAS* TARPTAUTINIUOSE SANTYKIUOSE

1.1. Susitaikymo teorinės prielaidos

Tarptautiniuose santykiuose susitaikymo sąvoka dažniausia vartojama turint omeny politinį susitaikymą, bet plačiai naudojamas šios sąvokos reikšmių laukas politinę sąvoką susieja ir su kitomis - etinėmis, filosofinėmis, religinėmis ir psichologinėmis reikšmėmis. Įprastine reikšme susitaikymas reiškia - situaciją, kai du žmonės ar žmonių grupės po ginčo vėl susidraugauja, bet gali reikšti ir procesą - kai du priešingi įsitikinimai, idėjos ar situacijos suderinamos.²⁶ Jau vien toks sąvokos aiškinimas nurodo jos kompleksiskumą - tai ir rezultatas (susitaikymas) ir procesas (taikymasis), tai ir praktinis socialinio konflikto sprendimas ir teorinis idėjų apjungimas, ryšių konstravimas.

Susipažinus su tyrimais tarptautiniuose santykiuose nagrinėjančiais susitaikymą (kurie buvo trumpai apžvelgti įvade), pastebimas ir kitas sąvokos kompleksiskumo momentas - netgi nagrinėjant grynai praktinį politinio susitaikymo reiškinių - tiesos komisijų veiklą sutaikant susipriešinusias etnines grupes - dažnai neapsieinama be susitaikymo platesnės reikšmės apimančios ir religinius, etinius aspektus. Pavyzdžiui: Wendy Lambourne plėtojo mintį, kad tiesos komisijos nėra tiesiog universalus institucinis konstruktas, tokios komisijos pagrįstos katalikybės - išpažinties ir atpirkimo - principu, todėl nebūtų efektyvios budizmą išpažįstančiose bendruomenėse.²⁷ Susitaikymas nuo atkuriamojo teisingumo skiriasi tuo, kad susitaikymas pats savimi yra tikslas, o atkuriamajame teisingume jis yra tik ano dalis,²⁸ kaip, kad nuo jo - būdamas tik jo dalimi - skiriasi atleidimas. Yra ir tyrėjų teigiančių, kad susitaikymui nėra būtinas atleidimas - kad svarbiausia yra atkurti ryšius.²⁹ Be to, susitaikymas nėra visai įprastas Vakarų teisės praktikai. Tarp susitaikymo ir tiesiog teisingumo (pagal Vakarų teisę) esantis skirtumas matomas, kad ir nagrinėjant Vakarų baudžiamosios teisės institucijų ir susitaikymo komisijų (pavyzdžiui Pietų Afrikos Tiesos ir susitaikymo komisijos) veiklą, esminiu skirtumu čia yra tai, kad susitaikymu siekiama ne nubausti, o palaikyti taiką

²⁶ Cambridge dictionary, „Meaning of reconciliation in English”. Cambridge University Press, 2020.

²⁷ Brouneus, 21-22.

²⁸ Kohen, 401.

²⁹ Brouneus, 11.

bendruomenėje.³⁰ Susitaikymas - kaip į taiką orientuota mediacijos forma - turėtų būti priimtina abiejoms konfliktuojančioms pusėms, bet ir jis turi savų problemų dėl galimai skirtingai traktuojamų reikšmių (teisingumo, atleidimo, kaltės), ilgo proceso, sunkesnio apibrėžiamumo (kuomet vertinami ir dvasiniai, psichologiniai aspektai). Taigi, esant skirtingoms susitaikymo sampratoms, susitaikymą veikia ir tai kaip susitaikančios pusės supranta patį susitaikymą, tad svarbu jį vertinti pagal susitaikančiųjų taikomas reikšmes.

Politinis susitaikymas vyksta kaip pereinamasis procesas. Tai socialinis procesas, kuomet abipusiškai įvardinamos praeities skriaudos ir destruktivūs požiūriai ir elgesys pakeičiami į konstruktyvius, į tvarią taiką orientuotus, santykius.³¹ Tai, kad susitaikymas yra kaip procesas nurodo ir tai, kad jis dažnai neatsiejamas nuo atsiprašymo ir atleidimo, šiems reiškiniams tampant tarsi susitaikymo įgyvendinimo žingsniais. Pavyzdžiui - kaltųjų pusėje vienas iš susitaikymo elementų, psichoanalize paremtas, simbolinis apsivalymas vyksta palaipsniui, kai kaltieji: prisiima kalbę; pradeda gedėti dėl savo veiklos padarinių; sukuria „atgailos žodyną“ (kuris apibrėžia kolektyvinį atsiprašymą ir išreiškia ne tik gailėjimąsi, bet ir pasiryžimą pasikeisti ir atitaisyti kaltes).³² Kitas susitaikymo tarptautiniuose santykių tyrimuose dažnai minimas reiškinys - pereinamasis teisingumas - jau vien savo įvardinimu, kuriame minimas perėjimas - rodo kaitą.

Iš priešingos pozicijos, jei susitaikymas traktuojamas kaip rezultatas, tai jį vertinant reikėtų vertinti ar jis yra ar ne. Jei susitaikymas vertinamas ne kaip esantis, o tik kaip pasiektas tam tikras susitaikymo lygis tai jau implikuoja, kad tai dar ne galutinis proceso rezultatas, juk dar galima pereiti į kitą lygį. Tiesa, pagal realizmo idėjas, galima būtų ir apskritai prieštarauti teigiant, kad susitaikymas visada nepakankamas ir apskritai gali būti neįmanomas,³³ bet šiame rašto darbe kliaunamasi konstruktyvistinėmis idėjomis - kad susitaikymą galima sukonstruoti, o reikšmes pakeisti, todėl tarptautiniuose santykiuose siekiama susitaikymo ir darnos. Taigi, susitaikymas pagal konstruktyvistinį požiūrį yra procesas, nurodantis galimą kaitą ir galimą teigiamų santykių konstravimą.

³⁰ Kohen, 400.

³¹ Brouneus, 3.

³² Eglė Wittig-Marcinkevičiūtė „Simbolinis apsivalymas: kodėl tam priešinasi net "revoliucijos vilkai".
Lituanistika. *Kultūros barai*, 12, 2012, 15.

³³ Dwyer, 81-98.

Susitaikymą galima sukonstruoti įgyvendinus pereinamuosius etapus. Susitaikymas yra kaip atstatymas santykių, kad jų jau netemdėtų praeities konfliktai ir neapykanta,³⁴ todėl yra išspręsti konfliktą, bet ir likviduoti jo pasekmes. Susitaikymą kaip procesą tyrinėjantys mokslininkai paprastai ir įvardina tam tikrus konkrečius susitaikymo etapus, pagal kuriuos susitaikymas palaipsniui yra sukonstruojamas pačių konfliktuojančių grupių (dažnai ir su kitų grupių pagalba). Įprastai, siekiant politinio susitaikymo, nukentėjusieji turi būti pasiruošę viešai atleisti, o žinomi kaltieji turi viešai atsiprašyti arba priimti atleidimą, taip sutikdami su savo įgyvendintomis kaltėmis.³⁵ Priscilla Hayner išskiria tris susitaikymui svarbias sritis: praeities integracija ir šnekėjimas apie ją; ar santykiai kuriami pagal dabartį ar praeitį; ar prieštaringos praeities versijos nėra tapusios viena tiesa, o yra kaip įvairios versijos, kurios nėra pagrįstos melu ar neigimu.³⁶ Luc Huyse išskiria tris nebūtinai nuoseklius susitaikymo sukūrimo etapus: baimės pakeitimas į nesmurtinį sugyvenimą; pasitikėjimo sukūrimas; empatijos sukūrimas.³⁷

Susitaikymui svarbių sričių apsvaistymas naudingas susitaikymo tyrimui ir įvertinimui, bet bendram susitaikymo proceso sekimui naudingesni tie susitaikymo dalių skirstymai, kurie išskiria nuoseklias dalis, proceso žingsnius. Dažniausiai siūlomi 3 nuoseklūs žingsniai: saugumo užtikrinimas; atminimas ir gedėjimas; grįžimas į įprastą gyvenimą (įskaitant įgalinimą apsiginti ateityje ir teisingumo atstatymą per kaltųjų nubaudimą).³⁸ Šie žingsniai iš dalies atitinka atitinka Michael Barnett siūlomą po konfliktų atliekamo taikos atkūrimo dimensijų skirstymą, kuomet pirmoje dimensijoje atliekamas konfliktinės zonos stabilizavimas, antroje - infrastruktūrų atkūrimas, o trečioje - sprendžiamos socialinės problemos ir atitaisoma žala.³⁹ Taigi, tam tikras nuoseklių susitaikymo vykdymo etapų išskyrimas leidžia lengviau stebėti susitaikymo įgyvendinimo nuoseklumą.

Nors skirtingi susitaikymo traktavimai idėjiškai gali net labai skirtis, bet jų esmė maždaug ta pati - po konflikto - per vienas kito vertinimo pokytį - siekiama sukurti konstruktyvius santykius. Apjungus skirtingų autorių taikomus skirtingus susitaikymo procesus bendrai galima išskirti, dalinai ir persidengiančius, tokius susitaikymo proceso

³⁴ Priscilla Hayner, *Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity*. New York: Routledge, 2000, 161.

³⁵ Kohen, 416.

³⁶ Brouneus, 15.

³⁷ Luc Huyse, *The Process of Reconciliation: Chapter 2 in Reconciliation after Violent Conflict*. Stockholm: International IDEA, 2003.

³⁸ Daly, 47.

³⁹ Michael Barnett, „Peacebuilding: What Is in a Name?“. *Global Governance*, 13, 2007, 49-50.

momentus: konflikto nutraukimas; atviras kalbėjimas apie (praeities) konfliktą; bendras situacijos (ir praeities) pripažinimas; savirefleksija; emocijų/įsitikinimų keitimas; galios santykių pakeitimas (konfliktinių struktūrų panaikinimas); ryšių atkūrimas; struktūrinio neteisingumo panaikinimas; konflikto žalos panaikinimas; susipriešinimo panaikinimas; ateities konfliktų užkirtimas.

Tiek taikos komisijos, tiek teisinės institucijos, tiek pačios bendruomenės vienaip ar kitaip susitaikymo procese skatina panašius bendrinančius momentus. Jiems sukongretinti galima pasitelkti įvairius matus - dalyvių, laiko, priemonių, susitaikymo lygio ir k.t. Lederach modelis siūlo susitaikymo procesą patalpinti į laiko elipses - kai apie 1-2 metus trunka pasiruošimas ir treniravimasis atitinkantys trumpalaikį planavimą, vėliau 5-10 metų trunka socialinio pokyčio kūrimas atitinkantis dešimtmečio planavimą, galiausiai po 20 metų įsivysto trokšti ateities santykiai atitinkantys bendrą viziją.⁴⁰ Dalyvius galima padalinti į aukščiausio lygio (autoritetingus taikinančius lyderius), vidutinio lygio (įvairias organizacijas, pilietines grupes) ir žemesnio lygio (bendruomenę).⁴¹ Susitaikymo priemonės galima grupuoti pagal temas: tiesos sakymas; reparacijos; įvairios dialogą, gijimą ir priešiško įveikimą skatinančios pilietinės visuomenės priemonės; atsiprašymas ir atleidimas.⁴² Susitaikymo lygius galima išskirti pagal įvairias kategorijas, pavyzdžiui pagal pasiektos taikos diapazoną, lygius galima skirstyti į: individualųjį, kolektyvinį, vietinį, nacionalinį, tarpvalstybinį. Net skirtingai ir traktuojamus susitaikymus galima tolygiai pamatuoti, jei jiems yra išskirti konkretūs vertinimo matai.

Taigi, tarptautinių santykių tyrimuose vartojama susitaikymo sąvoka yra gana kompleksiška, turinti įvairių konotacijų, todėl svarbu atsižvelgti ir į pačių tiriamųjų susitaikymo vertinimą ir apibrėžti - kaip susitaikymas traktuojamas, bei sekti nuoseklius etapus. Pagal nuoseklų pereinamąjį procesą galima sukonstruoti pozityvius tarpgrupinius santykius.

⁴⁰ Brouneus, 51.

⁴¹ John Paul Lederach, „Sustainable reconciliation in divided societies“. *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace, 1998, 94.

⁴² Daniel Philpott, *Just and Unjust Peace— An Ethic of Political Reconciliation*. New York: Oxford university Press, 2012, 51.

1.2. *Kito* sąvoka tarptautiniuose santykiuose

Kito sąvoka, sukurdamą perskyra tarp *savo* ir *kito*, sukuria priešpriešą. Pagal realizmą, valstybės egzistuoja anarchiškoje aplinkoje ir siekdamos išlikti gali pasikliauti tik savimi,⁴³ todėl tarp valstybių egzistuoja natūrali perskyra - tarp vienos valstybės ir visų likusiųjų, kaip kitų. O pagal konstruktyvizmą, tikima, kad tarptautinė politika yra socialiai sukonstruota per kognityvines struktūras (idėjas, vertybes ir socialines tapatybes) suteikiant reikšmes,⁴⁴ todėl ir pati skirtis tarp *savų* ir *kitų* svetimų aiškinama kaip socialiai sukonstruota. Jeigu tai ne duotybė, o konstrukcija, tai ją galima pakeisti per kitų reikšmių suteikimą, o dabartinė situacija yra tokia kokia yra, nes taip buvo pačios visuomenės sukonstruota. Stereotipai apie skirtumus tarp *savų* ir *kitų* pateisina esamą sistemą, taip palaikydami ir esamas pozicijas ir hierarchijos rangus.⁴⁵ Kalbant apie nacionalizmą ar tautiškumą, *kito* koncepcija retai būna vertinama teigiamai, nors ir įvertinamas jos indėlis tautos tapatybės formavimuisi, nes dažniausiai *kitas* vaizduojamas kaip grėsmė, todėl taip koncepcija tarsi supriešina tautas.⁴⁶

Tiesa, tas kitoniškumas, net ir vengiant priešiško, vis tiek iškyla - kuomet idėjos nesutampa. Pagal Alexander Wendt - bendros žmonių struktūros pagrinde yra nulemtos bendrų idėjų,⁴⁷ todėl kitokių idėjų turėjimas suvienija kitą grupę - *kitų* grupę. Kitokių idėjų buvimas, nenorint suvienodėti su kita grupe, savaime nėra neigiamas ar priešinantį reiškinys - skirtumas tik nurodo, kad tai kita dalis sistemos, kurią sudaro daug tarpusavyje sąveikaujančių skirtingų dalių, kaip pavyzdžiui parlamentinėje valstybėje sąveikauja įvairios skirtingos partijos. Priešiškus kyla tik tuomet, kai kyla konfliktas - susikerta skirtingų grupių idėjos. Taigi, *kito* koncepcija, nors ir skatina skirstymąsi ir priešpriešą, bet yra ir reikalinga politinės sistemos konstravimui ir tarpusavio santykių veikimui.

Santykiai su *kitu* nuolat kinta, nes skirtis tarp *savo* ir *kito* nuolat konstruojama, ir nuolat dekonstruojama. Skirtį tarp vieno ir kito (tarp skirtingų etninių grupių, valstybių ir kitų konstruktyvų) nuolat didina stereotipų taikymas, konfliktai, išnaudojimas, nesupratimas ir kitos skirtumus akcentuojančios veiklos. Dalis šių veiklų specialiai orientuotos į skirties didinimą,

⁴³ Alexander Moseley „Political Realism”. Internet Encyclopedia of Philosophy.

⁴⁴ Emmanuel Alder „Seizing the middle ground”. *European Journal of International Relations*, 3, 1997, 319.

⁴⁵ John T. Jost ir Mahzarin R. Banaji, „The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness”. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1994, 1-26.

⁴⁶ Petersoo, 117-133.

⁴⁷ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, 1.

nes dominuojančiai ar hierarchiškai aukštesnės padėties valstybei ar tautai naudinga palaikyti savo išskirtinumą iš kitų. Tuo pačiu metu, kiti veikėjai (tiek engiamieji, tiek norintieji skleisti bendrybę ir lygybę) nuolat kovoja su tais skirstymais į savus ir svetimus, kurie jiems netinka. Pats skirstymas savaime nėra blogas - jo vertinimas irgi yra kaip socialinis konstruktas - vieniems vieni suskirstymai yra geri, kitiems - blogi. Skirtis tarp skirtingų politinių veikėjų, kaip tarp savų ir svetimų, nuolat ardoma per viršvalstybinių organizacijų veiklą, susitaikymo procesus, dialogo ir bendradarbiavimo skatinimą, globalizmą ir per kitus į bendrumą, vienodumą orientuotus procesus. Pavyzdžiui, Michael Keating teigia, kad Europoje pasikeitus sąlygoms - esant galimybei konstruoti veiksnias teritorines sistemas nesukuriant valstybės, pasikeitė ir nepriklausomybės [*ir skirtingumo*] reikšmė, todėl kuriant bendro sugyvenimo sistemas skirtingų etninių grupių skirtis sumažėjo.⁴⁸ Toks reiškinys vienu skatinamas kaip - lygybės ir bendrumo kūrimas, kitų smerkiamas kaip tautos unikalumo naikinimas. Taigi, santykis su *kitu* nuolat kinta ir pati kaita gali būti skirtingai vertinama, priklausant nuo to - kieno interesus ir vertybes atitinka.

Taigi, *kito* koncepcija yra būtina tarptautinių santykių teorijoje, nors praktikoje ji ir skatina priešišumą. Priklausomai nuo to - kas ir kaip santykį su *kitu* ir *kito* vaizdinį konstruoja, santykis su *kitu* nuolat kinta. Dabartinis santykis yra toks koks yra todėl, kad atlieka kažkokią funkciją, palaiko tam tikras reikšmes. Svarbus ir ne tik pats *kito* vaizdinys, bet ir to vaizdinio vertinimas, nes kuo vertinimas stabilesnis ir laikomas teisingu, tuo numatoma mažesnė jo kaita.

1.3. Susitaikymas, *kitas* ir istorinis diskursas apie lietuvių tautos priverstinę emigraciją

Siekiant sėkmingo visuomenės augimo yra svarbu užtikrinti konstruktyvumą istoriniame diskurse. Diskursą būtų galima pavadinti konstruktyviu, jei jis pagrįstai argumentuotas, apimantis įvairias pozicijas (net ir priešingas ar mažiau populiarias) ir teigiamai veikia visuomeninius santykius. Kai istoriniame diskurse to nėra, didėja tarpgrupinė skirtis (ypač tarp grupių turinčių istorinių nuoskaudų), dezinformacija, priešiškumas, o praeities suvokimas iškrypsta. Visuomenėje esant nepasitikėjimui ir izoliacijai, kūrybiškumas ir energija nukreipiami į paranoją ir konspiracijas, kartojamos senos klaidos, negalime savęs

⁴⁸ Michael Keating „Nationality, devolution and policy development in the United Kingdom”. Kn. Mark Tewdwr-Jones ir Philip Allmendinger (sud.), *Territory, Identity and Spatial Planning - Spatial Governance in the fragmented nation*. Routledge, 2006, 22-34.

atnaujinti ar kurti.⁴⁹ Viešajame diskurse paprastai dominuoja dominuojančios grupės pozicijos, bet daugiau visuomenės dėmesio sulaukia prieštaringos istorijos temos, tos kurios šokiruoja, provokuoja rinktis vieną iš pusių. Šiuo metu (maždaug nuo 2016 m.) Lietuvos viešajame diskurse dažnai nagrinėjamas lietuvių ir kaip aukos ir kaip skriaudėjo statuso santykiumas nacių ir sovietų Lietuvoje vykdytuose nusikaltimuose. Tokia tema, primindama nuoskaudas, skatina tiek kaltinimą, tiek gynimąsi, todėl skatina skirčių *mes* ir *kiti* pabrėžimą. Tokia skirtis gal ir naudinga praeities įvykių priežasčių paaiškinimui, bet skaldo visuomenę, nėra konstruktyvi. Tiesa, pats skausmingų praeities įvykių gvildenimas gali būti ir žingsniu į susitaikymą, nes vienas iš susitaikymo pirminių žingsnių ir yra skriaudų pripažinimas. Taigi, kaip susitaikymo ir *kito* reiškiniai pasireiškia diskurse apie lietuvių tautos priverstinę emigraciją?

Susitaikymas, pagal tarptautiniuose santykiuose įprastai taikomą reikšmę, diskurse apie priverstinę migraciją paprastai neminimas, nes situacija neatitinka įprastos tokio proceso eigos, bet šiame diskurse vis tiek galima aptikti ir susitaikymo procesui būdingų elementų. Susitaikymas vyksta per etapus, kuriuos supaprastintai ir trumpai būtų galima įvardinti ir taip - konflikto sustabdymas, ryšių atkūrimas, pasekmių sprendimas. Pagal skirtingus traktavimus, dabartinę praeities konflikto (priverstinės migracijos) vertinimo situaciją galima būti priskirti skirtingiems susitaikymo etapams. Atsižvelgus į paprastesnį politinio susitaikymo apibrėžimą (kad tarpgrupinė agresija sustabdyta), galima būtų pasakyti, kad jau buvo pereita per visus susitaikymo proceso etapus, kad konfliktas baigėsi - o susitaikymas įvyko, juk 1940-53 m. priverstinė migracija baigėsi jau daugiau kaip prieš pusę amžiaus, skriaudėjai (sovietų režimas) žlugo ir pan.

Pagal griežtesnį politinio susitaikymo traktavimą - kuomet susitaikymui reikia ne tik elgesio, bet ir įsitikinimų, bei emocijų pokyčio vedančio į visišką atleidimą - šis susitaikymas arba visai nevyksta arba dar liko pirmajame etape. Pavyzdžiui - Rusijai neprisiimus kaltės už sovietines represijas ir neatlyginus aneksijos žalos, negalima atkurti tarpusavio pasitikėjimo tarp Lietuvos ir Rusijos tautų.⁵⁰ Priverstinei lietuvių tautos migracijai pritaikyti politinio susitaikymo eigą yra problemiška, nes nėra aiškios vienareikšmės kaltųjų grupės. Politinis

⁴⁹ Timothy Snyder, *The Road To Unfreedom: Russia, Europe, America*. New York: Tim Dugan Books, 2018, 279.

⁵⁰ Dainius Žalimas, „SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas tarptautinės teisės normų kontekste“. *Lituanistika. Jurisprudencija*, Nr. 10 (88), 2006, 30.

susitaikymas nagrinėjamas kaip grupių santykio pokytis, todėl tiek aukos, tiek kaltieji suvokiami ne kaip atskiri individai, o kaip jų grupės. (1940-53 m.) Lietuvių tautos priverstinę migraciją sovietiniam režimui paklūstančiųjų rankomis vykdė sovietinė valdžia. Kadangi sovietinis režimas, neatpirkęs kaltės, žlugo, atrodo, kad jo kaltę galima būtų priskirti arba Rusijos federacijai (nes yra teisinių nuorodų, kad ji yra SSRS tėsa)⁵¹ arba konkrečiai priskirti trėmimą vykdžiusioms grupėms ir organizacijoms - NKVD, NKGB, Raudonajai armijai, strībams ir kolaborantams (kitiems su sovietine valdžia kolaboravusiems asmenims). Tiek ir pačioje okupuotos Lietuvos visuomenėje buvo ir kolaboravimo, ir konformizmo.⁵² Jei Rusijos federaciją sudėtinga apkaltinti dėl šios valstybės savo kaltės nepripažinimo, tai dabar trėmusių grupių kaltinimas yra sudėtingas - dėl jų grupių nekonkretumo, grupinių ryšių suirimo. Tarp trėmusių nebuvo vienos konkrečios tautybės, konkretaus statuso ar kito iki šių laikų išlikusio žymeklio - juos vienija tik tai, kad jie (savo valia ar per prievartą) vykdė nusikalstamus dabar jau žlugusios sovietinės valdžios nurodymus.

Susitaikymas yra dvipusis reiškinys, todėl jam svarbus ir pats kaltės pripažinimas, neužtenka to, kad nukentėjusieji įvardins kaltuosius. Kadangi vienas iš pirmųjų politinio susitaikymo žingsnių yra pačių grupių konflikto pripažinimas, o šiame atvejuje (bent oficialiai) nėra grupės pripažįstančios savo kaltę - nėra konkrečiu tarp kokių grupių turi įvykti susitaikymas. Svarbu ir tai, kad priverstinė migracija yra tik viena iš Lietuvoje taikytų sovietinės represijos priemonių, tad ją sunku nagrinėti kaip pavienį konfliktą, dažniau žalos atlyginimo ar pripažinimo klausimais kalbama apie represijų visumą. Susitaikymą jo pradžioje užlaikė ir kaltinimo-teisinimo konfliktai, kaltės nusikratymas trinant ribas.⁵³ Taigi, nors lietuvių tautos priverstinės migracijos atveju galima bandyti išvelgti susitaikymo procesą, bet dėl kaltųjų pusės savo kaltės nepripažinimo kol kas dar sunku siekti visapusiško susitaikymo.

Istoriniame diskurse apie lietuvių tautos priverstinę migraciją ieškant *kito* sąvokos galima išskirti dvi priešingas kryptis: ryškų skirstymą į savus ir svetimus; bei tokių absoliutinančių kategorijų vengimą. Priešpriešą pabrėžianti *kito* sąvoka padeda įvardinti aukas

⁵¹ Dainius Žalimas, „SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas tarptautinės teisės normų kontekste”.

Lituanistika. *Jurisprudencija*, Nr. 10 (88), 2006, 25.

⁵² Valdemaras Klumbys, „(Ne)kaltųjų ieškojimas. Kova dėl sovietmečio praeities bei užmaršties”. Lituanistika, *Inter-studia humanitatis*, Nr. 4, 2007, 148-165.

⁵³ Ten pat, 161.

ir kaltuosius, vengia dviprasmiško neapibrėžtumo, kategorijų dėka supaprastina įvykių vertinimą. Pavyzdžiui: siekiant nepriklausomybės, lietuviai savo retorikoje pradėjo dažniau atskirti *mes* ir *jie* - taip pabrėždami, kad sovietai jiems yra svetimi, o sovietų veiksmai neteisėti,⁵⁴ tuo pareiškiant, kad sovietų Lietuvoje vykdoma politika (o kartu ir priverstinė migracija) ne tik neteisėta, bet ir atitinkanti okupanto, o ne lietuvių interesus. Komunistinė visuomenė buvo pasidalinusi į *juos* ir *mus*,⁵⁵ ir buvo skirstoma ne tik pagal tautybę, politines pažiūras ar į bendradarbiavusius su sovietais ir ne bendradarbiavusius, bet ir tos grupės dar buvo dalinamos. Sovietmečiu pasipriešinimo diskurse ypač griežtą skirstymą į savus ir svetimus skatino „kovinio diskurso“ atstovai, kuomet nuskriaustieji ir prieš okupantus kovojusieji konflikto aplinkoje save asociatyviai ryškiai atskyrė nuo skriaudėjų, o taikinančio „konservacinio diskurso“⁵⁶ atstovus kaltino per ribų trinimą įgyvendinant prieš tikslus.⁵⁷

Visgi ir *savo*, ir *kito* kategorijų taikymas palieka dviprasmiškumo - nes, priklausomai nuo autoriaus požiūrio ir nuo konteksto, tos *kito* ribos gali būti vis perdėliojamos. *Savo* ir *kito* kategorijų vengimas neneigia nukentėjusių ir skriaudėjų egzistavimo, tik skatina įvairesnių reikšmių taikymą ir niuansų, bei persidengimų pastebėjimą. Niuansų pastebėjimas, nors ir skatina atsižvelgti ne vien į teigiamus, bet ir į neigiamus probleminių situacijų aspektus, skatina pateisinti arba bent suprasti elgesio priežastis, todėl pasitelkiant empatiją mažina priešišumą.

Grupės nariai atstovauja savo grupes, bet nereikėtų nei absoliutinti grupės kaip homogeniško darinio, nei pavienių grupės narių savybes priskirti visai grupei. Kartais net vertinant pavienio žmogaus elgesį būna sunku padėti brūkšnį - pagal kurios pusės interesus jis elgėsi, kuriai pusei (ar grupei) jis priklauso, todėl kalbant apie žmonių grupę (ar net tautą) yra pavojinga tiek absoliutinti kažkokią grupę kaip vienetą, tiek neįvertinti išsiskiriančios tos grupės dalies. Pavyzdžiui: sovietmečiu KGB, pagal principą „skaldyk ir valdyk“ norėdama žydus supriešinti su lietuviais, per konfrontacines veiklas (pvz.: platinant propagandines

⁵⁴ Nerijus Šepetyš, „Slaptieji 1939 metų SSRS-Vokietijos susitarimai ir Lietuvos nepriklausomybės (ne)atkūrimo vizijos bei keliai (1988-1990)“, *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 11, 2003, 58.

⁵⁵ Vladimir Tismaneanu, *Išsivadavimo fantazijos. Pokomunistinės Europos mitai, demokratija ir nacionalizmas*, Vilnius: Mintis, 2003, 38, cituota iš Valdemaras Klumbys „(Ne)kaltųjų ieškojimas. Kova dėl sovietmečio praeities bei užmaršties“. *Lituanistika, Inter-studia humanitatis*, Nr. 4, 2007, 150-157.

⁵⁶ Šis „konservacinis diskursas“ nėra tapatus *kito* kategorijų netaikymui ir šiame kontekste buvo minėtas kaip greta „kovinio diskurso“ egzistavęs diskursas.

⁵⁷ Valdemaras Klumbys, „Požiūris į pasipriešinimą, prisitaikymą ir tautos išlikimą sovietmečiu“. *Lituanistika, Colloquia*, 22, 2009, 57.

žiniasklaidos priemonės) skatindavo tautos dalies atliktus nusikaltimus priskirti visai tautai - taip skatinant tautas priešinančius kaltinimus - pabrėžiant žydų dalyvavimą lietuvių tautos trėmimuose ir lietuvių dalyvavimą Holokauste.⁵⁸ Šiuo atveju, etninės charakteristikos, kaip nepaneigiamos grupinės priklausomybės, buvo manipuliatyviai išnaudotos trečiosios grupės, kaip neva pateikiančios “nešališką informaciją”, kad individų kaltės būtų priskirtos visai grupei, o tai pablogintų tų grupių santykius. Taigi, *savų* ir *kitų* įvardinimas padeda įvertinti situaciją, suteikia kategorijas, tik norint išvengti vertinimo klaidų svarbu atsižvelgti į tai: kas, kaip ir kodėl išskiria šias grupes.

Taigi, istoriniame diskurse apie priverstinę lietuvių tautos migraciją, politinis susitaikymas tarp lietuvių ir rusų (kaip perėmusių kolektyvinę kaltę už SSRS atliktus nusikaltimus) minimas retai, nes situacija neatitinka įprastos susitaikymo proceso eigos, ypač dėl kaltės nepripažinimo, todėl kol kas dar sunku kalbėti apie visapusiško susitaikymo siekimą. Nors šiame diskurse yra ir priešinančių kategorijų įvardinimo vengimo, bet šalia egzistuoja ir ryškus skirstymas į savus ir svetimus (*kitus*), kuris nors pasitarnauja situacijos įvardinimui ir vertinimui, bet gali ir klaidinti ar skatinti priešišumą. Tam tikro, bent ne oficialaus, o labiau kultūrinio, idėjinio susitaikymo - per abipusiškai konstruktyvesnius praeities vertinimus, galima būtų siekti susitaikant per santykio su *kitu* pokytį istoriniame diskurse.

Apibendrinant, susitaikymas yra kompleksiškas ir nuoseklus procesas, per santykio su *kitu* kaitą, leidžiantis sukurti pozityvius tarpgrupinius santykius. Tiek santykiai su *kitu*, tiek *kito* vaizdinys ar jo vertinimas yra kintantys ir konstruojami, tad juos galima perkonstruoti. Vertinant šiuos reiškinius yra svarbu atsižvelgti į jų reikšmių taikymą, funkcijas, dalyvių interesus. Istoriniame diskurse apie lietuvių tautos priverstinę migraciją, susitaikymas minimas retai, žymiai dažniau nagrinėjamas *kito* reiškiny, bet iš kitos pusės - tokia situacija - suteikia erdvės susitaikymo plėtojimui per santykio su *kitu* kaitą.

⁵⁸ Kristina Burinskaitė, „Kompromitavimas - vienas KGB metodų formuojant viešąją nuomonę”. *Lituanistika, Genocidas ir rezistencija*. 2006, 2 (20), 72-73.

2. OFICIALUS SUSITAIKYMAS PER NEOFICIALAUS SANTYKIO SU *KITU* POKYTĮ

2.1. Oficialaus susitaikymo reikšmė

Tam, kad tarptautinių santykių kontekste susitaikymas būtų teisiškai reikšmingas - jis turi būti oficialus. Tarptautinė teisė yra tik dalimi tarptautinių santykių, bet ji sukuria tam tikrą viršvalstybinę įpareigojančią normų struktūrą, todėl turi didelę įtaką bendram tarptautinių santykių plėtojimuisi. Kadangi tarptautinės teisės tikslas yra globali taika ir klestėjimas, kurių ji siekia per teisės viršenybės, demokratijos ir žmogaus teisių skatinimo užtikrinimą,⁵⁹ tai pokonfliktinėse situacijose teisė nukentėjusiesiems suteikia priemones kovoti už savo interesus. Susitaikymo procesai vyksta ne tik oficialiai, bet, jei jie oficialūs - jie įgyja tarptautinės teisės užnugarį. Oficialumas tarptautiniam susitaikymui naudingas, nes jis: suteikia legitimumo aukų balsams; leidžia mažoms galioms turėti įtakos tiek susitaikymo derybose, tiek tarptautinės istorijos kūrime; deryboms pritaiko tarptautinės teisės taisykles; teisiškai įpareigoja laikytis susitaikymo rezultatų ir susitaikymo proceso rezultatams suteikia teisinį poveikį; per demokratiškumo skatinimą išlygina galių disproporciją; dėl tarptautinės teisės struktūros susitaikymo procesui suteikia apibrėžtumo ir tikslumo; leidžia užtikrinti, kad susitaikymo procese atstovaujama sprendimų priėmėjų pozicija (o ne įvairių skirtingų interesų grupių). Susitaikymo oficialumas ir jo lemiamas proceso legitimumas yra naudingas ne tik konflikte nukentėjusiai pusei, nes nors tarptautinė teisė silpnesniam nukentėjusiajam suteikia daugiau galios - teisiškai išlygindama susitaikymo proceso dalyvių galių disbalansą, bet ji siekia užtikrinti proceso teisingumą (bent teisiniu požiūriu). Taigi, oficialus susitaikymo procesas už neoficialų susitaikymą pranašesnis tuo, kad jis įgyja tarptautinės teisės struktūruojančias taisykles ir siekia abipusio teisingumo.

Susitaikymo procesas yra skirtas ginti abiejų pusių interesus - siekiama sukurti konstruktyvius tarpusavio santykius, sukurti saugią socialinę aplinką, atstatyti žalą, bet jis turi aspektų nemalonių kaltajai konflikto pusei, o konkrečiau kaltajam režimui, valdžiai, sprendimų priėmėjams. Kaltoji pusė susitaikymo proceso metu turi pripažinti savo kalte, atitaisyti žalą, keistis, o tai paveikia kaltųjų kolektyvinę tapatybę, savos valdžios legitimumą,

⁵⁹ Aaron Schwabach ir Arthur J. Cockfield, „The Role of International Law and Institutions”. Encyclopedia of Life Support Systems, 2002.

įvaizdį ir pozicijas tarptautinėje bendruomenėje ir kt., todėl, jei turės tokią galimybę, kaltųjų pusė dažnai net vengs pradėti susitaikymo procesą. Nors dažnai yra teigiama, kad susitaikymo procesą vis tik inicijuoja kaltųjų pusė - per kaltės prisiėmimą, bet teisingiau yra teigti, kad susitaikymą inicijuoja tinkama socialinė situacija sudaranti erdvės politikai ir suteikianti galimybę ateities kolektyvinei atminčiai.⁶⁰ Jei bendruomenė dar nėra tinkamai socialiai pasiruošusi, tai kaltinamieji save labiau matys - kaip atskirą kaltinamą grupę, o ne bendros besitaikančios tarptautinės bendruomenės dalį, ir susitaikymo procesas bus planuojamas kaip nubaudimas, todėl vargu ar susitaikymas bus įgyvendintas.

Net jei ir nepavyksta pasiekti oficialaus susitaikymo, tęsiamas jo siekimas yra svarbus, nes jau vien pats siekimas tarptautinei bendruomenei oficialiai parodo susitaikymo siekiančiųjų grupių nesutikimą su dabartine situacija ir siekį ją pakeisti - vardan darnios tarptautinės bendruomenės. Nepaisant to, kad kita konflikto pusė gali nenorėti dalyvauti susitaikymo procese, yra svarbu inicijuoti susitaikymo procesą, nes oficialaus susitaikymo siekimas įrašo tarpgrupinio priešiško problema į tarptautinės bendruomenės dienotvarkę, o vis keliamas probleminis klausimas susidarius tinkamai situacijai gali sulaukti tarptautinės viršvalstybinių organizacijų pagalbos arba ta kita pusė gali pati sutikti dalyvauti susitaikymo procese. Susitaikymas yra nukreiptas į darnios bendruomenės kūrimą, tad pats savaime yra teigiamas reiškinys, kuris net jam nepavykus, bent jau rodo dalyvaujančiųjų iniciatyvą susitaikyti. Taigi, net jei ir dabartinė situacija nėra tinkama oficialaus susitaikymo procesui, jo siekimas yra teigiamas reiškinys, nes tarptautinei bendruomenei primena apie problemą ir rodo turimą valią siekti bendruomenės darnumo.

Lietuvos ir Rusijos tautų susitaikymo po tremties (ir kitų sovietinių nusikaltimų) atveju, oficialus susitaikymas nėra vykdomas, nes kaltinamieji neprisiima sau kaltės. Kaip jau minėta ankstesniame skyriuje, bent jau pagal dabartines sąlygas, oficialaus susitaikymo nepavyks pasiekti, kol kaltinamieji neprisiims kaltės ir nesieks atitaisyti skriaudos žalos. Kremliaus vykdoma Molotovo-Ribbentropo pakto rehabilitacija yra gynimas dabartinės Rusijos valstybinės ideologijos - Rusijos kaip išvadautojos,⁶¹ todėl, tapačiai, Rusija nenori prisiimti kaltės ir už okupacinius nusikaltimus, nes tai griautų “išvadavimo mitą” - ir taip

⁶⁰ Andrew Schaap, „The Time of Reconciliation and the Space of Politics”. Kn. Scott Veitch (sud.), *Law and the Politics of Reconciliation*. Aldershot: Ashgate, 2007, 15.

⁶¹ Dainius Žalimas, „Žalimas apie Rusijos pradedamą Molotovo-Ribbentropo pakto rehabilitaciją: Rusija prieštarauja pati sau”. Istorijos detektyvai, LRT Mediateka, 2020, 18:50-20:26 min.

kenktų visai dabartinės Rusijos valstybinei ideologijai. Tiesa, yra ir oficialių dokumentų, kuriais Rusija pripažįsta okupacinius nusikaltimus, pavyzdžiui: 1991 m. liepos mėn. 29 d. Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos ir Lietuvos Respublikos sutartis nurodo pritarimą, kad Lietuvos aneksavimas pažeidė Lietuvos suverenitetą,⁶² bet Rusijos valdžia tokius dokumentus ignoruoja. Taigi, tai, kad artimu laikotarpiu tarp Lietuvos ir Rusijos tautų būtų pradėtas vykdyti susitaikymo procesas, yra mažai tikėtina, nes tam reikėtų, kad arba pasikeistų Rusijos valstybinė ideologija, arba būtų pakeisti Rusijai skiriami kaltinimai, o nei vienai pusei tai netinka.

Nors oficialus Lietuvos ir Rusijos tautų susitaikymas nėra vykdomas, bet yra vykdomos neoficialios susitaikymo veiklos ir lietuviai išlaiko siekį pasiekti ir oficialų susitaikymą. Lietuva norėdama, kad Rusija prisiimtų kaltę ir dalyvautų oficialiame susitaikymo procese, to siekia ne tik dėl noro, kad skriauda būtų oficialiai pripažinta (kad nebūtų iškraipoma ar užmiršta istorija), bet ir dėl šių priežasčių: siekia demonstruoti nuoseklią ir nekintančią Lietuvos poziciją; siekia įvykdyti 1992 birželio 14 d. Tautos referendumo sprendimą (įpareigojančio reikalauti atlyginti okupacijos žalą); tikisi materialinio skriaudos žalos atlyginimo; siekia sudaryti galimybę didesniai Lietuvos ir Rusijos tautų tarpusavio pasitikėjimui; siekia užtikrinti atsakomybės už sunkius teisės pažeidimus neišvengiamumą; prisidėti prie šiurkščių tarptautinės teisės pažeidimų ir panašių tragiškų įvykių pasikartojimo prevencijos.⁶³ Dalis šių siekiamybių būtų įgyvendinamos tik sulaukus oficialaus susitaikymo, nes teisiniai aspektai reikalauja tikslumo ir oficialumo, bet dalis siekiamybių siekiamos ir kitais būdais. Tautų bendradarbiavimas vykdomas tiek per diplomatines, tiek per kultūrinės, tiek per ekonomines veiklas, o istorinės tiesos skleidimas (vardan edukacijos ir pasikartojimo prevencijos) vykdomas per komunikacines priemones. Kadangi, oficialaus susitaikymo po okupacinės skriaudos tarp Rusijos ir Lietuvos nepavyksta įgyvendinti, tam tikri tikslai siekiami ir neoficialiomis priemonėmis, bet norint visapusiško susitaikymo būtų reikalingas oficialus susitaikymas.

Politinio susitaikymo procese veikia ir ne tik aukščiausio lygio dalyviai, tad nors mažesnės galios veikėjų veiksmai ir ne visada sulaukia pakankamai dėmesio, bet jų veikla

⁶² 1991 m. liepos 29 d. sutartis tarp Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos ir Lietuvos Respublikos "Dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų". Lietuvos Respublikos Seimas, 1991.

⁶³ Dainius Žalimas, „SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas ir Rusijos Federacijos atsakomybės tarptautiniai teisiniai pagrindai". *Politologija*, 4 (44), 2006, 43-45.

gali gerinti konfliktuojančių pusių tarpusavio santykius ir paruošti situaciją būsimam oficialiam susitaikymui. Susitaikymo proceso socialinius veikėjus galima suskirstyti į tris socialinius lygius: aukščiausio lygio veikėjus (sprendimų priėmėjai, teisinės institucijos); vidutinio lygio veikėjus (organizacijų ir visuomeninių arba religinių grupių vadovai, medicinos ir psichologinės pagalbos teikėjų vadovai, žiniasklaida); ir bendruomenių (grassroots) lygio veikėjus (bendruomenės atstovai).⁶⁴ Visi šie veikėjai gali vykdyti sutaikančias veiklas, bet tik aukščiausio lygio veikėjų veiksmai yra traktuojami kaip oficiali valstybinė pozicija. Tad nors susitaikymo proceso metu sutaikančiai veiklai vykdyti yra apjungiami visų trijų susitaikymo socialinių lygių veikėjų, bet oficialus susitaikymo procesas vyksta su aukščiausio lygio veikėjų pritarimu. Jeigu aukščiausiasis lygis yra suprantamas kaip sprendžiantysis, tai vidutinis yra suprantamas kaip tarpininkaujantis, o žemutinis lygmuo - kaip susitaikymui sudarantis socialines sąlygas.⁶⁵ Susitaikymo proceso metu į procesą yra įtraukiami visi visuomenės nariai ir jie veikia pagal savo socialinio lygio funkcijas, nes bendruomeninio tikslo - susitaikymo - pasiekimui yra svarbus visos bendruomenės įsitraukimas.

Oficialiam susitaikymui yra būtina visų trijų lygių veikėjų veikla, bet ir dėl aukščiausio lygio veikėjų sprendimo nesant oficialaus susitaikymo, kitų lygių veikėjai per sutaikančias veiklas gali ruošti bendruomenę susitaikymui. Komunikacija ir bendrumo skatinimas gali socialiai paruošti bendruomenę sutaikančiams pokyčiams, šie pokyčiai gali sumažinti politinį ir teisinį priešišumą, o tai gali vesti ir prie sprendimų priėmėjų pozicijų pokyčių, kas nulemtų oficialaus susitaikymo proceso pradėjimą. Pavyzdžiui: krizės atveju naudinga pasitelkti bendros atsakomybės jausmo skatinimą (per žiniasklaidą ir socialinius ryšius), nes pasikeitęs bendruomenės savęs suvokimas gali paskatinti prie konflikto prisidedančių organizacijų (pavyzdžiui - ginklų tiekimo) vadovus keisti savo veiklą, o tai gali paskatinti ir sprendimų priėmėjų veiklos pokyčius.⁶⁶ Taigi, nors oficialaus susitaikymo vykdymui reikia sprendimų priėmėjų pritarimo, bet ir kiti socialiniai veikėjai gali vykdyti bendruomenę sutaikančias veiklas, kurios kartu ir sudaro sąlygas būsimo oficialaus susitaikymo organizavimui.

⁶⁴ Brouneus, 32-37.

⁶⁵ Ten pat, 34 ir 37.

⁶⁶ Lederach, 89-90.

2.2. Neoficialaus santykio su *kitu* pokytis

Susitaikymui reikalinga tokia socialinė situacija - kai atskiros visuomenės grupės save suvokia kaip bendruomenės dalį. Nors pats susitaikymo procesas savo eiga per taikinančias veiklas suvienija susipriešinusias grupes, bet jau vien jo pradžiai yra reikalingas pasiektas tam tikras vienybės lygis. Jeigu konflikto metu konfliktuojančios grupės save suvokė, kaip priešingybes (per ką atskirdavo savo ir kitą grupę), tai net konfliktą nutraukus tas susipriešinimas išlieka - ypač stebint skaudžias konflikto pasekmes. Susitaikymo galimybė atsiranda dėl *mes* kategorijos pokyčio - kai galvojama ne apie dviejų konfliktuojančių pusių perskyrą, o apie iš jų ateityje sukuriamą bendrą visuomenę, kurią neišspręstas konfliktas tik ardys.⁶⁷ Jeigu konflikto metu buvo pabrėžiami skirtingų grupių skirtumai, kitą grupę suprantant kaip *kitus*, tai konfliktiškumą mažinant svarbu pabrėžti konfliktuojančių pusių panašumus ir bendrumus, taip tuos *kitus* priimant kaip *savus* - galbūt kažkiek ir kitokius, bet tos pačios bendruomenės narius. Kuomet visuomenė yra pradedama traktuoti kaip bendruomenė, atsiranda bendruomeninis poreikis susitaikyti, nes priešiškus trukdo siekti bendrų tikslų, todėl susidaro palankesnė aplinka politiniam susitaikymui.

Neoficialus santykio su *kitu* pokytis galimas per įvairių bendruomenės veikėjų bendrumą akcentuojančią veiklą. Pokonfliktinio pereinamojo laikotarpio bendruomenė, priklausomai nuo skirtingų požiūrių, gali atrodyti ir post-politinė ir politinė, ir suformuota, statiška, ir kintanti, įvairi.⁶⁸ Bendruomenė yra kintanti konstrukcija, kurios dalis į vieną visumą sujungia konstruojamas bendrumas. Bendrumas gali būti kuriamas akcentuojant panašumus (pavyzdžiui: kuomet vietinės bendruomeninės institucijos kviečia skirtingų etninių grupių atstovus dalyvauti bendroje veikloje - juos suvienijant pagal bendrą gyvenamąją vietovę) arba sumenkinant skirtumus (pavyzdžiui: sukuriant televizinę programą, kurioje yra vaizduojami įvairių etninių grupių atstovai, bet jų skirtumai nėra akcentuojami). Kuomet kita grupė yra nustojama vaizduoti kaip *kita*, ji gali tapti tiesiog savos bendruomenės dalimi. Tokius vaizdavimo pokyčius galima vykdyti ir ne tik pagal valdžios programą - kiekvienas bendruomenės narys gali inicijuoti nedidelį pokytį, kuris visumoje gali prisidėti prie teigiamų

⁶⁷ Schaap, 29.

⁶⁸ Gerald Taylor Aiken, „The politics of community: Togetherness, transition and post-politics”. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 49 (10), 2017, 2383-2401.

socialinių pokyčių vedančių į susitaikymą. Taigi, per bendrumo konstravimą, galima keisti tarpgrupinius santykius ir sudaryti sąlygas susitaikymui.

2.3. Neoficialios susitaikymo galimybės

Neoficialios oficialaus susitaikymo priemonės, nuo neoficialaus susitaikymo priemonių skiriasi tuo, kad tai yra legitimizuotos priemonės - turinčios teisinį arba institucinį pagrindimą. Tai, kas yra vykdoma oficialių valstybinių institucijų ir yra sprendžiama sprendimų priėmėjų, yra laikoma oficialia veikla, todėl, jei tokios veiklos yra skirtos susitaikymo procesui - jos yra traktuojamos kaip oficialaus susitaikymo proceso dalimis. Neoficialaus susitaikymo priemonės, kaip ir oficialaus susitaikymo priemonės, irgi gali atlikti beveik tokias pačias taikinančias veiklas - pavyzdžiui konstruktyvus istorijos perrašymas gali būti vykdomas ir kai individualūs žmonės, savo pačių iniciatyva, bendraudami vieni kitiems perduoda konstruktyvesnes skaudžių įvykių vertinimo versijas. Individualios veiklos vykdančios neoficialaus susitaikymo procesą nėra pakankomos, kol sprendimų priėmėjai nelegitimizuoja jų ir nesuteikia adekvačių institucinių infrastruktūrų,⁶⁹ o tai jas paverčia oficialia veikla, nes jos sulaukia oficialių institucijų pritarimo, ir taip jos tampa oficialaus susitaikymo veiklomis. Taigi, tam, kad susitaikymo veikla būtų laikoma oficialaus susitaikymo dalimi - ją reikia legitimizuoti.

Nors susitaikymo oficialumui yra reikalingas jo legitimumas, bet bendruomenės darnumui didelę įtaką daro ir neoficialios susitaikymo veiklos. Paprastai susitaikymo tyrimuose yra išskiriamos šios penkios tarpgrupinių santykių pagerėjimo kategorijos: pokyčiai institucinėse struktūrose; pokyčiai išoriniame elgesyje; įsitikinimų pokyčiai; negatyvių emocijų ir požiūrių išsprendimas; perėmimas arba susigrąžinimas teigiamų emocijų ir požiūrių.⁷⁰ Nors tokios, organizacinių pokyčių reikalaujančios, tarpgrupinių santykių pagerėjimo kategorijos, kaip pokyčiai institucinėse struktūrose ir, iš dalies, pokyčiai išoriniame elgesyje, yra smarkiai priklausomos nuo sprendimų priėmėjų ir oficialių valstybinių sprendimų, bet kitos santykių pagerėjimo kategorijos yra labiau priklausomos nuo socialinių santykių ir psichologinių bendruomenės aspektų, tad gali būti siekiamos ir be

⁶⁹ Alberto Gasparini, „Introduction. Walls: Ways of Being, Ways of Functioning, Ways of Being Transformed”. Kn. Alberto Gasparini (sud.), *The Walls between Conflict and Peace*. Leiden: Brill, 2016, 23.

⁷⁰ Linda Radzik ir Colleen Murphy, „Reconciliation”. Stanford: The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford University, 2019.

oficialaus valdančiųjų sprendimo. Taigi, nors susitaikymo visapusiškumui yra būtinas jo oficialumas ir legitimumas, bet bendruomenės susitaikymui, dėl savo socialinio poveikio, esminį indėlį gali padaryti ir įvairios neoficialios susitaikymo veiklos.

Tam, kad susitaikymo proceso metu būtų įvykdyti pokyčiai institucinėse struktūrose reikia sprendimų priėmėjų reguliacinės įtakos, bet kitos visuomenės grupės sprendimų priėmėjų sprendimams gali daryti įtaką. Pokyčiai institucinėse struktūrose yra pasiekiami per politines reformas, organizacinių nuostatų keitimą, todėl šiuos pokyčius nusprendžia vykdyti susitaikančių grupių sprendimų priėmėjai. Sprendimų priėmėjams įtaką daro tokios aplinkybės kaip: gaunamos informacijos srautas,⁷¹ organizacinė sprendimų priėmimo struktūra ir reglamentas, interesų grupės, išorinė įtaka (kita susitaikančioji grupė ir kitos susitaikymo procesą veikiančios grupės), problemos politinės aplinkybės, pačių sprendimų priėmėjų asmenybės. Visas paminėtas aplinkybes gali paveikti neoficialūs veikėjai ir neoficialūs veiksmai. Pavyzdžiui: dalis sprendimų priėmėjų gaunamos informacijos yra gaunama iš žiniasklaidos, o žiniasklaidos atstovai atrenka ir suformuoja naujienas taip smarkiai paveikdami galutinį įvykių ir reikšmių nušvietimą, galų gale žiniasklaidos atstovai gali būti ne tik šališki, bet netgi būti ir papirkti ar paveikti priešišku grupių, nes siekiant daryti politinę įtaką, lobizmas ir korupcija yra vienas kito alternatyvos.⁷² Taigi, neoficialios susitaikymo proceso veiklos veikdamos sprendimo priėmimo aplinkybes gali paveikti oficialias susitaikymo veiklas.

Susitaikančių grupių išorinio elgesio pokyčius labiausiai veikia sprendimų priėmėjų veikla, nes šie pokyčiai yra tiesiogiai susiję su susitaikymo procesu, bet šiems pokyčiams įtaką gali daryti ir neoficialūs vidiniai grupės pokyčiai. Susitaikymo procese dalyvaujančios grupės išorinis elgesys gali keistis pavyzdžiui per tokius aspektus: agresyvaus ar priešiško elgesio nutraukimą, pagerėjusią galimybę būti greta kitos grupės, padidėjusią galimybę bendradarbiauti su kita grupe.⁷³ Šie aspektai iš esmės atspindi susitaikymo proceso eigą, nes veikia abiejų susitaikančių grupių tiesioginį tarpusavio kontaktą, o tai, kad iš konfliktinių santykių pereinama į bendradarbiavimo santykius ir yra susitaikymo esmė. Nors svarbius grupės išorinio elgesio sprendimus priima valdantieji, bet jiems gali daryti įtaka ir kitų

⁷¹ Ross D. Shachter, „Evaluating Influence Diagrams”. *Operations Research*, 34 (6), 1986.

⁷² Nauro F. Campos ir Francesco Giovannoni, „Lobbying, corruption and political influence”. *Public Choice*, 131, 2007, 1-21.

⁷³ Radzik, 2019.

susitaikymo proceso dalyvių veikla, bei neoficialūs veikėjai. Taip pat, tam tikri mažesnės reikšmės išorinio elgesio pokyčiai gali būti vykdomi ir neoficialiai. Pavyzdžiui: net ir nesant oficialios valdžios nurodymų, dalis grupės atstovų gali pradėti bendradarbiauti su kita grupe, pavyzdžiui tarpusavyje prekiaudami, taip neoficialiai pagerindami susitaikančiųjų grupių tarpusavio santykius. Nors didesnius išorinio elgesio pokyčius nulemia sprendimų priėmėjų sprendimai, bet jiems įtakos turi ir neoficialios veiklos, bei mažesni išorinio elgesio pokyčiai gali vykti ir neoficialiai.

Įsitikinimai yra kolektyvinis grupės reiškinys, todėl įsitikinimų pokyčiai yra priklausomi nuo visos bendruomenės. Skriaudos atveju kita grupė kolektyviškai yra pradedama matyti kaip neteisinga ir amorali, todėl ir nenusipėjama, svetima grupė.⁷⁴ Konflikto metu skatinamas grupių priešiškas (per skirtingumo pabrėžimą) ir grupių elgesio nesutapimas kuria nuostatas, kad grupės yra priešingos ir nesuderinamos tarpusavyje. Tokios nuostatos prisideda prie grupės vidinės tapatybės stiprinimo ir leidžia grupei kolektyviškai susikoncentruoti į konfliktą su priešinga grupe, bet sukuria žalingus socialinius įsitikinimus, kad kita konflikto pusė yra blogis. Šie įsitikinimai giliai išsiskiria grupės tapatybėje, normose ir elgesyje, todėl juos keisti yra sudėtinga. Įsitikinimų pokyčiui reikia keisti ir kasdienes grupės praktikas, ir grupės elgesį reguliuojančias nuostatas, ir oficialius sprendimus, ir individualias vidines grupės narių nuostatas. Iš kitos pusės, kadangi grupės įsitikinimai yra labai išsiskirę per visą grupės socialinę struktūrą, tai ir nedideli neoficialūs, net ir mažiau reikšmingų grupės narių, veiksmai per grupės narių tarpusavio ryšius gali prisidėti prie grupės įsitikinimų pokyčių. Pavyzdžiui: nors ir grupės įsitikinimams didelę įtaką daro oficiali veikla (kaip per švietimo programas kryptingai skleidžiama informacija apie kitą grupę) tam, kad keistųsi grupės įsitikinimai gali užtekti ir neoficialios taikinančios veiklos (kaip pavyzdžiui - literatūrinis kūrinys gali visuomenėje gali paskleisti gerą kitos grupės įvaizdį). Taigi, kadangi įsitikinimai yra kolektyvinis reiškinys, tai ir mažesnės reikšmės kolektyvo nariai gali taikinančiai prisidėti prie su kita grupe susijusių įsitikinimų pokyčių.

Konfliktas abiemis konfliktavusioms pusėms suteikė sunkių neigiamų emocijų, tad jų išsprendimui reikia pasitelkti tiek oficialias, tiek neoficialias veiklas. Oficialios susitaikymo veiklos negatyvių emocijų panaikinimui yra svarbios dėl savo esminio poveikio grupių

⁷⁴ Dwyer, 81-98.

tarpusavio elgesiui, kas savaime veikia grupių emocijas, o neoficialios susitaikymo veiklos emocijų pokyčiui yra svarbios tuo, kad gali įtraukti ir mažiau reikšmingus veikėjus, bei įvairesnius aspektus. Jeigu oficiali grupės veikla ir retorika yra iškart traktuojama kaip oficiali grupės pozicija susitaikymo atžvilgiu, tai neoficialios grupės veiklos suteikia daugiau veikimo laisvės. Pavyzdžiui: jei viena konflikto pusė neprisiima kaltės už skriaudas - oficialus susitaikymo procesas negali toliau vystytis, nes pavyzdžiui ta pusė nenori sulaukti bausmės už nusikaltimus, o tada grupių priešiškus ir neigiamas emocijas ir toliau išlieka, o neoficialios susitaikymo veiklos, susitaikymo proceso ir tarptautinės bendruomenės atžvilgiu, nėra taip smarkiai įpareigojančios, nes jų priklausomybė ir nuostatos nėra tokios konkrečios kaip oficialios veiklos.

Neoficiali veikla yra varžoma ne tokio griežto reglamento, todėl taip pat gali skirti daugiau dėmesio konkrečių neigiamų emocijų ir požiūrių sprendimui. Įvairios kultūrinės, socialinės veiklos gali sukcentruotai skirti dėmesį konkrečios emocijos sprendimui, pavyzdžiui: meno kūriniai, iš aukos pozicijos vaizduojantys tarpgrupinį konfliktą, nukentėjusiosios grupės atstovams gali padėti pasijusti suprastiems ir atstovaujamiems ir taip sumažinti jų emocinį, apleistumo ir baimės sukeltą, skausmą, o skriaudą padariusios grupės atstovams, per kitokio požiūrio pateikimą, gali padėti suprasti savo jausmus, priimti kaltę. Kadangi, emocijos ir asmeniniai požiūriai yra labai subjektyvūs dalykai, tai ir juos keisti per nuasmenintą reglamentuojančią tvarką nėra tas pats kas keisti per emocinį poveikį turinčias priemones (pavyzdžiui - meno kūrinius, fikcinę literatūrą). Taigi, neoficiali veikla susitaikymo proceso metu sprendžiant neigiamas emocijas, kai kuriais atžvilgiais yra net pranašesnė už oficialią veiklą - ji nėra tokia įpareigojanti ir reglamentų suvaržyta, ji gali įtraukti daugiau visuomenės grupių, ji gali panaudoti įvairesnius aspektus ir koncentruotis į konkrečias emocijas.

Perėmimas arba susigražinimas teigiamų emocijų ir požiūrių yra vykdomas panašiai kaip ir negatyvių emocijų ir požiūrių išsprendimas, bet nuo jo skiriasi ne tik emocijų rūšies priešingybe, bet ir tuo, kad atsigręžia į iki konfliktinę padėtį ir akcentuoja susipriešintų grupių bendrumą. Teigiamų emocijų susigražinimas yra panašus į neigiamų emocijų panaikinimą ir jį vykdamas galioja panašūs neoficialios susitaikymo veiklos privalumai, bet jis turi ir reikšminių skirtumų. Susitaikymo tyrimuose kalbant apie grupės teigiamų emocijų

susigražinimą dažniausiai minimi tokie emociniai pokyčiai: bendros pagarbos ir bendros tapatybės kūrimas, bendrų moralinių nuostatų ir pasitikėjimo atkūrimas, užuojautos, meilės ir solidarumo skatinimas.⁷⁵ Šiuose veiksmuose išsiskiria susitaikančiųjų grupių bendrumo pabrėžimas. Per bendrumo skatinamą yra kuriama abi grupes apimanti bendruomenė, ir taip sąvoka *mes* apima ir *savus* ir *kitus*. Šiuo atveju, neoficialios veiklos nėra saistomos priklausomybės tik konkrečiai grupei, todėl iškart gali veikti siekdamos abiejų susitaikančiųjų grupių bendrų interesų, taip kartu ir prisidedamos prie bendruomenės ir jos solidarumo kūrimo.

Kita minėtuose emociniuose pokyčiuose pastebima tendencija, tai ankstesnės emocinės padėties atstatymas. Neigiamos emocijos yra siejamos su gana apibrėžto laiko fragmentu - konfliktu ir yra jo sukeltos, o šiame kontekste teigiamos emocijos yra įvairialypesnės, nes atitinka ne tik konflikto sukeltų emocijų priešingybę, bet ir yra susijusios su ikikonfliktine (ir idealizuojama) emocine padėtimi. Germaniškuose žodžio - susitaikymas - aiškinimuose ir yra pabrėžiamos šios dvi nuostatos - ikikonfliktinės padėties atstatymas ir solidarumas tarp atskirtų žmonių.⁷⁶ Tai, kad susitaikymo procese ikikonfliktinė padėtis yra siejama su solidarumu ir teigiamomis emocijomis, skatina bendrumą vertinti kaip išeitį iš tarpgrupinio susipriešinimo. bendrumas gali būti efektyviai skatinamas ir per neoficialias susitaikymo veiklas. Teigiamų emocijų susigražinimas pagerina grupių tarpusavio santykius, todėl yra svarbia susitaikymo proceso dalimi, o jį per emocijas gerinančias veiklas ir bendrumo skatinimą gali pasiekti ir neoficialios susitaikymo veiklos.

Taigi, nors susitaikymo visapusiškumui pasiekti susitaikymas turi vykti oficialiai, bet ir neoficialios susitaikymo priemonės daro didžiulią įtaką susipriešusių grupių tarpusavio susitaikymui. Kai kuriais atžvilgiais, neoficialios susitaikymo priemonės yra netgi pranašesnės (nes yra mažiau įpareigojančios ir suvaržytos) ir per efektyvią veiklą prisideda tiek prie tinkamos situacijos parengimo būsimam oficialiam susitaikymo procesui, tiek prie vykdomo susitaikymo proceso. Neoficialios susitaikymo veiklos gali įtakingai prisidėti prie susitaikančiųjų grupių bendrumo skatinimo ir keisdamos grupių suvokimą kaip *savų* ir *kitų* į bendrinantį suvokimą - *mes*, prisidėti prie oficialaus susitaikymo.

⁷⁵ Radzik, 2019.

⁷⁶ Brouneus, 13.

3. SANTYKIO SU *KITU KAITOS* FILMO NARATYVE VERTINIMAS

Prancūzų filosofas Louis Althusser politinę ideologiją suvokė kaip kažką, kas per individų kaip subjektų interpeliavimą reprezentuoja savo įsivaizduojamą pasaulį,⁷⁷ todėl filmai, kurie, per veikėjų perspektyvų vaizdavimą, irgi subjektyvina vaizduojamus veikėjus, gali būti traktuojami kaip tam tikras ideologijos - tam tikro pasaulio supratimo - vaizdavimas. Šio darbo tyrimui bus pasitelkta naratologinė analizė, nes, filmą interpretuojant kaip komunikacinį pranešimą, ji leis išanalizuoti filmu perduodamas reikšmes ir pačių tų reikšmių konstravimą. Nors naratologija pasižymi dviem bruožais - ji siekia atskleisti naratyvuose esančią struktūrą ir ji naratyvus nagrinėja kaip nepriklausomus, nuo jų gamybos konteksto atskirtus, objektus,⁷⁸ bet šiame darbe bus nepaisomas antrasis bruožas, nes filmuose bus tiriami tarptautiniai santykiai, o jiems yra svarbus filmus supantis kontekstas. Kai filmo naratyve yra vaizduojami realiai egzistuojantys veikėjai ar jų grupės, tai tų veikėjų tarpusavio santykiai yra dvilyčiai matomi tiek iš pačiame naratyve vaizduojamų santykių, tiek iš vaizdavimo būdo, todėl toks filmas yra kaip dvilytis tarpusavio santykių užfiksavimo dokumentas. Naratyvas pasakoja dvejomis plotmėmis: per naratyvo tiesioginį pasakojimą ir per konteksto veikiamą naratyvo konstrukciją. Kronika arba tiesiog įvykių išvardijimas, siužeto dėka, virsta konkrečių įvykių reikšmę procesui pabrėžiančiu ir įkontekstinančiu schematiniu junginiu.⁷⁹ Filmą nagrinėjant kaip ideologinę žinutę, svarbu atsižvelgti tiek į perduodamą žinutę, tiek į jos konstrukciją.

Filme, kurio siužetas yra pilnai fikcinis (vaizduojami išgalvoti veikėjai ir išgalvoti įvykiai), veikėjų tarpusavio santykių suvokimui pagrindė svarbi tik vidinė plotmė, o filmuose, kurių bent dalis veikėjų atitinka realius asmenis arba jų grupes (arba bent realias asmenų kategorijas, pavyzdžiui - paryžiečius), vaizduojami veikėjų santykiai yra paveikti kontekstinių realių asmenų santykių - todėl ir pati naratyvo konstrukcija yra tų santykių vaizdavimo dalimi. Antruoju atveju filmo naratyvas perduoda realių santykių kūrėjo interpretaciją, todėl ypač svarbi filmo kūrėjo (kūrybinės komandos, režisieriaus) tapatybė, nes tokiu atveju filmas gali būti nagrinėjamas kaip tos grupės komunikacijos priemonė. Jei filmo kūrėjai priklauso grupei vaizduojamai filme, o filmo siužetas yra susijęs su tarpgrupiniu

⁷⁷ Nijolė Keršytė, „Ideologija ir fikcija („Kietas riešutėlis“). *Politologija*, 1 (69), 2013, 158.

⁷⁸ Lucie Guillemette ir Cynthia Lévesque, „Narratology“. Louis Hébert (red.), *Signo*, Rimouski (Quebec), 2016.

⁷⁹ Barbara Czarniawska, *Narratives in Social Science Research*. London: SAGE Publications, 2004, 124-125.

konfliktu, tai toks filmas gali tapti ir susitaikymo proceso komunikacijos priemone. Tokios susitaikymo priemonės poveikis priklauso nuo to kaip ja tarpgrupiniai santykiai yra vaizduojami, nes vaizdavimas atitinka ideologiją, o kelių ideologijų tarpusavio derėjimas atitiktų ėjimą link vieningo praeities traktavimo, o vėliau ir susitaikymo.

Šiame darbe, filme vaizduojamų tarpgrupinių (*savos* ir *kitos* grupės) santykių įvertinimui siūloma pasitelkti grupių traktavimą pagal asambliažo teorijos idėjas. Filosofų Gilles Deleuze and Félix Guattari sukurta asambliažo teorija teigia, kad socialinės konstrukcijos veikia kaip jų dalių nestabili visuma, kuri yra charakterizuojama per jos išorinius ryšius.⁸⁰ Grupės tapatybė kyla iš jos bendros struktūros ir iš priešpriešos su kita grupe. Heterogeniškos vidinės dalys egzistuoja struktūroje, atlieka struktūros priskirtas funkcijas, bet jos savaime neneša visumos charakteristikos, todėl ne tik skiriasi tarpusavyje, bet ir gali turėti artimus santykius su struktūros neatitinkančiomis kitomis dalimis.⁸¹ Toks grupių kitoniškumo supratimas - kaip labiau struktūrinio, nei organinio - įkvėpė filmo naratyvo veikėjų santykio vertinime pagrindinį dėmesį skirti *savo* ir *kito* kategorijų struktūriniam funkcionavimui. Tam tikros veikėjų ir santykių struktūros paieškos atitinka ir semiotikų V. Propp ir A. J. Greimo grindžiamą idėją, kad ne kiek svarbūs pavieniai veikėjų veiksmai, kiek svarbios tų veiksmų serijos, nes per jas yra sukuriami veikėjai.⁸² Jeigu veiksmų serijos sukuria veikėjus, o veikėjai veikia pagal savo grupių struktūrą, tai grupinės struktūros per programuojamus veiksmus (sukurdamos veikėjus) pačios save sukuria ir todėl veikėjų santykių kaita yra nulemta grupių struktūros kaitos. Nagrinėjant kaip kinta veikėjų veiksmų logikos seka, galima bus įvertinti ir naratyve vaizduojamų grupių struktūrų kaitą - atspindinčią ir jų ideologinių grupių, atitinkamų realių grupių, tarpusavio santykių kaitą. Taigi, filmų veikėjai bus traktuojami kaip struktūrų - tautų - atstovai, kurie per tampimą grupėmis supriešinami su kita grupe, bet galintys ir susitaikyti, nes veikėjų funkcijos ir tarpusavio santykiai yra kintantys ir priklausomi nuo struktūrinių ryšių kaitos.

Filmo veikėjų santykių kaita bus analizuojama pagal tris aspektus - naratyvo semantinius lygius, socialinių santykių semantinį kvadratą ir bazinę pasakojimo struktūrą. Nijolė Keršytė tokį naratologinių priemonių rinkinį sėkmingai pritaikė filmų naratyvo

⁸⁰ Daniel Smith ir John Protevi, „Gilles Deleuze“. Stanford: The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford University, 2018.

⁸¹ Manuel DeLanda, *A New Philosophy of Society– Assemblage Theory and Social Complexity*. London: Bloomsbury Academics, 2019, 11-12.

⁸² Czarniawska, 84.

analizei,⁸³ todėl, dėl jo teikiamo didesnio analitinio dėmesio būtent veikėjų santykiams ir tų santykių reikšmėms, jis buvo pasirinktas ir šio darbo grupių santykių vaizdavimo tyrimui. Naratyvo semantiniai lygiai pasakojimą sluoksniškai išskaido pagal reikšmių rūšis, todėl skirtingų reikšmių įvertinimas leidžia atskirti vaizduojamą pasakojimą ir jo siunčiamą komunikacinę žinutę. Socialinių santykių semantinis kvadratas sukonkretina veikėjų tarpusavio santykių būsenas į keturias kategorijas ir todėl leidžia tokį procesiškai išskaidytą reiškinį - kaip santykių kaita - pastebėti ir įvertinti. Kadangi susitaikymas yra procesinis reiškinys, tai veikėjų santykių chronologinė perspektyva bus sekama pagal gramatinę bazinę pasakojimo struktūrą, kuri leis supaprastinti naratyvą iki jo reikšminių sudedamųjų dalių - taip sukonkretinant ir įvertinant vaizduojamų santykių kaitą.

3.1 Veikėjų santykiai semantiniuose naratyvo lygiuose

Filmo eigoje gali kisti tokios veikėjų atstovavimo dalys, kaip naratyvo perspektyvos, užkadrinio balso priklausomumas, vizualinė reprezentacija ir kitos, todėl filmą vertinant, kaip santykių mediacijos priemonę, svarbu įvertinti filmo bendrą medijavimą ir to medijavimo priklausomumą. Iš naratologijos pasiskolinta medijavimo sąvoka plačiąja prasme apima visus pasakojimo komunikavimo diskurse formas ir priemones, įskaitant ir atstovavimą tam tikrai perspektyvai⁸⁴. Per filmo medijavimą yra pateikiama kūrėjų perspektyva. Filmą yra komunikacijos priemonė, todėl jame vienaip ar kitaip vaizduojami realų prototipą turinčių žmonių santykiai gali būti suvokiami kaip tikslingai siunčiama tų santykių vertinimo žinutė. Tam, kad tokia filmo informacija galima būtų traktuoti kaip pareiškimą, svarbu atsižvelgti į tai, ką tokia informacija atstovauja - kieno perspektyva pateikiama. Kaip ir asambliažo teorijoje, čia, nagrinėjant santykių vertinimo perspektyvą, bus siekiama suprasti vaizduojamų veikėjų grupių struktūras, todėl analizuojant filmą bus skiriama daugiau dėmesio ne pavienių veikėjų perspektyvoms, o bus siekiama atsakyti - kam priklauso versija pateikiama filmu, tai yra nustatyti filmo bendrą medijavimo priklausomumą ir komunikaciją.

Šio darbo veikėjų grupių santykių vertinime bus nagrinėjamas bendras medijavimas, o ne jo dalis (pavyzdžiui perspektyva). Taip pasirinkta dėl keturių priežasčių. Pirma, pavienis

⁸³ Keršytė, 154-184.

⁸⁴ Peter Huhn, Wolf Schmid ir Jorg Shonert (sud.), *Point of View, Perspective, and Focalization - Modeling Mediation in Narrative*. Berlin: Walter de Gruyter, 2009, 1-2.

naratyvo fokusavimasis mediacinio santykių vaizdavimo vertinimui nelabai tinka, nes jis dažniausiai žiūrovams primeta tam tikras pozicijas ir vertinimus⁸⁵. Antra, (Vakarų kultūroje, o ypač melodramose, dažna) aukos perspektyva skatina užuojautą, palankumą, todėl yra dažnai pasirenkama dėl gebėjimo legitimizuoti,⁸⁶ bet ji veikia manipuliatyviai, todėl, siekiant objektyvumo, reikia interpretuoti visą pateikiamų perspektyvų visumą, o ne pavyzdžiui tik pagrindinio veikėjo perspektyvą. Trečia, nors galima atskirti filmo autorių nuo kameros objektyvo⁸⁷ arba autoriaus fokusavimą nuo veikėjo perspektyvos,⁸⁸ bet medijavimo kontrolė vis tiek priklauso filmo kūrėjams - medijuojama yra jų versija - tad, pozicijos atstovavimo prasme, į filmą reikėtų žiūrėti kaip į bendrą visumą. Ketvirta, medijavimas šiuo atveju irgi atitinka asambliažo idėją - nes apima pavieniui skirtingas reikšmes turinčias dalis - į vienos bendros reikšmės atstovavimą. Taigi, filmas perduoda tam tikrą grupių santykių interpretaciją, todėl, siekiant tuos santykius objektyviai įvertinti, svarbu išsiaiškinti visos reikšmių visumos medijavimo priklausomumą ir į ją žiūrėti kaip į visumą.

Naratyvo padalinimas į semantinius lygius parodo kaip veikėjų santykių kaita vyksta ne tik per veikėjų elgesio pokytį, bet ir per veikėjų elgesio konstravimo pokytį ir per abstrakčių santykių reikšmių pokytį. Struktūrinė semiotika teigia, kad bet kokį diskursą, kaip ir kalbą, sudaro atskiri semantiniai lygiai: 1) abstrakčių semantinių reikšmių lygmuo; 2) naratyvinių veiksmų lygmuo; 3) paviršinis lygmuo - vaizduojantis vietą, laiką ir veikėjus.⁸⁹ Veikėjų santykiai matomi jau paviršiniame lygmenyje, bet tam, kad suprasti, kodėl jie yra vaizduojami būtent taip ir ką jie reiškia, reikia analizuoti jų vaizdavimo naratyvinę struktūrą. Barbara Czarniawska transliuojamą komunikaciją išskaido į semantinius lygius panašias (tik atvirkštine tvarka išvardintas), tris dimensijas: 1) kroniką (kas vyksta); 2) mimezė (kaip tai atrodo); 3) įsiužetinimą (kaip tai susiję struktūriškai).⁹⁰ Nuo semantinių lygių šios dimensijos skiriasi ir tuo, kad tarp jų nėra tokio glaudaus ryšio (jos nėra tiesiog dalimis

⁸⁵ Christian Huck „Coming to Our Senses: Narratology and the Visual”. Kn. Peter Huhn, Wolf Schmid ir Jorg Shonert (sud.), *Point of View, Perspective, and Focalization - Modeling Mediation in Narrative*. Berlin: Walter de Gruyter, 2009, 207.

⁸⁶ Scott Loren ir Jorg Metelmann (sud.), *Melodrama After the Tears. New Perspectives on the Politics of Victimhood*. Amsterdam: Amsterdam University Press B.V., 2016, 10.

⁸⁷ Sabine Schlickers „Focalization, Ocularization and Auricularization in Film and Literature”. Kn. Peter Huhn, Wolf Schmid ir Jorg Shonert (sud.), *Point of View, Perspective, and Focalization - Modeling Mediation in Narrative*. Berlin: Walter de Gruyter, 2009, 243-244.

⁸⁸ Tatjana Juscil ir Malte Stein „Perspectivization and Focalization: Two Concepts - One Meaning? An Attempt at Conceptual Differentiation”. Kn. Peter Huhn, Wolf Schmid ir Jorg Shonert (sud.), *Point of View, Perspective, and Focalization - Modeling Mediation in Narrative*. Berlin: Walter de Gruyter, 2009, 59-78.

⁸⁹ Keršytė, 164.

⁹⁰ Czarniawska, 23.

išfiltruotas naratyvas - pavyzdžiui pranešime gali ir nebūti įsiužetinimo) ir, kad skirtingose situacijose skiriasi dimensijų reikšmingumas (kai tuo tarpu, semantiniai lygiai nors yra skirtingo reikšmingumo, bet nėra tiesiogiai matomi - jiems aptikti reikalinga naratyvo analizė). Šio rašto darbo tyrime filmuose bus analizuojami semiotiniai lygmenys, bet atsižvelgūs į transliacijos dimensijas, jie bus papildyti tuo, kad nagrinėjant naratyvinių veiksmų lygmenį bus daugiau dėmesio skiriama ir mimetiniams aspektams, o abstrakčių semantinių reikšmių lygmenį - ir daugiau reikšmių ryšiams.

Filmą sudaro ne vien naratyvinis pasakojimas, o skirtinguose semantiniuose filmo naratyvo lygiuose gali skirtis filmo komunikacinė žinutė ir grupių reprezentacija, todėl svarbu atsižvelgti į visą filmo visumą. Filme asmenų grupės gali būti atstovaujamos per naratyvines, vaizdines, bei garsines priemones, o šias priemones įvertinus galima nurodyti grupių reprezentavimo per medijavimą filme situaciją. Naratyve atstovaujama per fokusaciją, perspektyvą ir požiūrio tašką. Vaizdiniam atstovavimui pasitelkiami: kameros dėmesys (per stebėjimą, užfiksavimą arba vaizdinę veikėjo perspektyvą), montažas, kitos vizualinės priemonės (fotografijos, piešiniai ir pan.). Garsinis atstovavimas vykdomas per: užkadrinį balsą, dialogus, foninius garsus. Filme nebūtinai būna visos minėtos priemonės (bet būna ir neminėtų, nes čia buvo paminėtos tik po tris svarbiausias), bei vienos iš jų pasireiškia stipriau, kitos silpniau - priklausant nuo jų naudojimo tikslo. Galutiniam atstovavimo įvertinimui svarbi visa tų raiškos priemonių visuma, nes vienos priemonės gali nustelbti kitas. Pvz.: filmas gali turėti vizualines priemones atstovaujančias vienai grupei, o medijuoti kitos grupės pozicijas, kaip yra trumpametražiniame Miranda Pennell filme „Why Colonel Bunny Was Killed”,⁹¹ kuriame vaizduojamos kolonialistinės fotografijos, bet dėka kitos vizualinės priemonės - montažo, bei garsinių priemonių galutiniame rezultate - per naratyvą atstovauja kolonializuotų teritorijų gyventojus. Taigi, vertinant filmo komunikacinę reikšmę - svarbu atsižvelgti į galutinę filmo grupių reprezentacinę reikšmę ir visų filmo sudedamųjų dalių ir sluoksnių visumą.

3.2 Kitoniškumas pagal socialinių santykių semantinį kvadratą

Pati sąvoka - tarpgrupiniai santykiai - savaime implikuoja atstumą tarp atskirų darinių ir tai skatina kitoniškumo sampratą. Socialinė grupės integracija atskiria vieną grupę nuo kitų,

⁹¹ Miranda Pennell, *Why Colonel Bunny Was Killed*. UK: Filmarmalade, 2010.

o neigiami įsitikinimai apie *kitus* skatina tiek vidinę integraciją, tiek tarpgrupinį konfliktiškumą.⁹² Iš vienos grupės perspektyvos savos grupės nariai yra suvokiami kaip *savi*, o kitos grupės suvokiami kaip *kiti*. Kuo grupės skirtingesnės, turi mažiau bendrumo, tuo jų tarpusavio santykiai yra prastesni. Augantis susipriešinimas veda iki konflikto. Grupių tarpusavio santykių būseną galima įvertinti pagal N. Keršytės taikomą socialinio santykio su *kitu* sistemą - semiotinį kvadratą. Šis semiotinis kvadratas išskiria keturias veikėjų santykių būsenas - santaiką/nesantarvę-kovą/pasidavimą, kuomet nesantarvė ir kova atstovauja neigiamą komunikaciją, o santaika ir pasidavimas - ambivalentišką komunikaciją.⁹³ Šiuo atveju būtent komunikacijos pobūdis nulemia santykių būseną. Kovos ir nesantarvės būsenos - skatindamos priešinimąsi - didina kitoniškumą ir kartu ir pačios yra esančio kitoniškumo rezultatu, o santaikos ir pasidavimo būsenos, nors ir yra ambivalentiškos, bet skatina kitoniškumo mažinimą - per bendradarbiavimą arba integraciją. Tarpgrupinių santykių priskyrimas konkrečiai semiotinio kvadrato būsenai, padės įvertinti grupių tarpusavio kitoniškumą (socialinį atstumą tarp grupių) ir tarpgrupinių santykių būseną.

Santyki tarp *savo* ir *kito* galima paaiškinti skirtingai, nes tai priklauso nuo taikomų skirtingų kategorijų sistemų, bet semiotinio socialinio santykio kvadrato taikymas sukonkretina galimus santykių variantus, nes nurodo, kad yra taikoma semiotinė sistema. Vakarų kultūroje išgalėjusi Karteziška dualistinė perskyra sukuria didžiulę atskirtį tarp kategorijų - *savas* ir *kitas*, nes juos suvokia kaip vienas kito priešingybes. Su Queer teorija išpopuliarėjęs kategorijų spektras - implikuoja, kad skirtingi veikėjai yra išsidėstę kažkuriose skirtingose spektro pozicijose - vieni veikėjai gali būti suvokiami kaip kažkiek *kiti*, bet vis tiek būti ne per daug nutolę nuo *savų* - o toks kategorijų laipsniškas išskaidymas sumažina kitoniškumą. Holistinis (rytų kultūrose paplitęs) požiūris dar labiau trina ribas tarp *savo* ir *kito*, nes teigia, kad tos skirtingos grupės yra bendros visumos dalis - todėl *kiti* pasidaro savos visumos dalimi, o ir savyje atrandamas kitoniškumas. Holistinė sistema labiausiai mažina kitoniškumą, nes priešpriešą tarp savęs ir *kito* galima įveikti, kai individas save atpažįsta kitame, kai kiekvienas save ir *kitą* pakaitomis vertina kartu ir kaip subjektą ir kaip objektą.⁹⁴ Jeigu binarinė sistema labiausiai skatina kitoniškumą, kaip skirtumą tarp subjektų grupių, holistinė sistema, per bendrumo suvokimą, labiausiai jį ardo, o spektrinė sistema yra kaip tam

⁹² Jost, 5-6.

⁹³ Keršytė, 179-180.

⁹⁴ Simone de Beauvoir „Mitai“ ištrauka iš „Antroji lytis“ 1949. Kn. Karla Gruodis (sud.), *Feminizmo ekskursai. Moters samprata nuo Antikos iki Postmodernizmo*. Vilnius: Pradai, 1995, 280.

tikras tarpinis variantas. Šiame darbe taikoma semiotinio kvadrato sistema yra kažkas panašaus į minėtas sistemas apjungiantį variantą, nes joje yra ir tam tikro dualumo (kaip taika-nesantarvė), ir tam tikro spektriško gradavimo (nes vienos būsenos per komunikacijos kaitą palaipsniui pereinama į kitą), ir net ir tam tikro savotiško bendrumo (jeigu yra vykdoma pozityvi komunikacija - esi pozityviuose, mažesnio kitoniškumo, santykiuose). Tiesa, semiotinė sistema labiausiai atitinka Vakarietiška sistemą - nes per priešingos komunikacijos būvius atskiria komunikuojančiuosius, bet ši skirtis švelnesnė nei Karteziška dualistinė, nes išskiriamos jau keturios, o ne tik dvi galimos būsenos.

3.3 Veikėjų grupių santykių kaita pagal bazinę pasakojimo struktūrą

Kadangi susitaikymas yra suvokiamas kaip procesas, pasireiškiantis per teigiamą santykių kaitą chronologinėje perspektyvoje, tai ir vertinant filme vaizduojamus veikėjų grupių tarpusavio santykius reikia atsižvelgti į jų pokytį filmo eigoje. Jeigu semiotiniai lygiai padės suprasti veikėjų veiksmų reikšmes, o semiotinis santykių kvadratas iš tų reikšmių sudėlioti veikėjų grupių tarpusavio santykių būsenas, tai istorijos struktūros modelis, suteikdamas chronologinį rėmą, leis įvertinti tų tarpgrupinių santykių vaizdavimo kaitą. Nors ir bus atsižvelgiama į pavienių grupės atstovų veiklą ir vertinimą, bet čia vėlgi pagal asambliažo teoriją, į veikėjų grupes bus žiūrima kaip į dalių visumą, kurios specifika pasireiškia per santykius su kitomis grupėmis, todėl pagrindinis dėmesys bus skiriamas veiksams ir vertinimams reprezentuojantiems visą grupę (kaip socialinę sistemą), bei santykiai su kitomis grupėmis bus laikomi svarbiausiu grupės charakteristiniu žymeniu. Grupinėms struktūroms svarbius veiksmus įspraudus į pasakojimo struktūrą, bus galima įvertinti ir tarpgrupinių santykių struktūrinio vaizdavimo kaitą.

Analizės metu pasakojimo struktūros leidžia įrėminti filmo naratyvą į universalią konstrukciją, pagal kurią galima tiek struktūruoti veikėjų veiksmus ir jų kaitą, tiek palyginti su kitais naratyvais. Ne visos naratyvinės konstrukcijos yra visai universalios. Propp teigia, kad dažniausiai pasakas sudaro 22 funkcinės dalys: dingimas, draudimas, pažeidimas, žvalgymas, pristatymas, apgaulė, bendrininkavimas, piktadarystė/trūkumas, tarpininkavimas, kontrataka, išvykimas, davimas, herojaus reakcija, magiška pagalba, erdvės pokytis, kova, paženklinimas, pergalė, piktadarystė, sugrižimas, persekiojimas, išgelbėjimas.⁹⁵ Ši struktūra

⁹⁵ Czarniawska, 77-78.

atsikartoja įvairiuose naratyvuose, bet nėra universali - labiau tinka pasakoms (pagal kurias ir buvo sukurta) ir panašioms fikciniams kūriniais. Jean Matter Mandler siūlo, pagal Propp'o struktūrą sukurta, bazinė pasakojimo struktūra yra universalesnė. Mandler bazinę pasakojimo struktūrą sudaro: 1) išdėstymas, 2) epizodai (a) pradžia, b) vystymasis (reakcija, tikslo siekimas, rezultatas), c) pabaiga), 3) pabaiga.⁹⁶ Dėl struktūros paprastumo ji yra plačiai pritaikoma. Šio darbo filmų analizėje ir bus pasitelkiama bazinė pasakojimo struktūra, nes ji universaliai įtelpins filmų siužetus, juos sustruktūruos veikėjų santykių kaitos chronologiniam stebėjimui ir leis palyginti skirtingų filmų veikėjų santykių vaizdavimus.

Taigi, kadangi filmai yra komunikacinė priemonė per pasakojimą galinti perduoti net ir tam tikrą ideologinę informaciją, jų politinių, ideologinių reikšmių nagrinėjimui galima pasitelkti naratologijos priemones. Naratyvo semantiniai lygiai gali padėti išskirti veikėjų veiksmų prasmes, socialinių santykių semantinis kvadratas pagal išskirtas prasmes nurodyti tarpgrupinių santykių būseną, o bazinė pasakojimo struktūra padėti tuos veiksmus ir būsenas sustruktūruoti - taip atsekant veikėjų grupių tarpusavio santykių kaitą. Atsižvelgus į filme vaizduojamus tautų santykius, bus galima įvertinti analizuoto filmo tarptautinių santykių komunikacinę žinutę ir galimybę ją pasitelkti tautų susitaikymo procesui.

4. ATVEJO STUDIJA: „ŠALTASIS TANGO”

Šiame tyrime analizuojamas filmas „Šaltasis tango” („Cholodnoje tango“, Rusija, 2017 m.) bus nagrinėjamas kaip rusų, vienos iš susitaikymo proceso pusių, neoficialus komunikacinis pareiškimas. Nors filmai nėra oficialūs dokumentai, bet jie savimi dažnai perteikia vaizduojančiųjų požiūrį, įvykių ir asmenų vertinimus, komunikacinius tikslus - todėl perduoda tam tikrą neoficialią komunikaciją. Šis filmas analizei buvo pasirinktas, nes jis yra rusiškas (todėl tyrime atstovaus rusų pozicijas), yra gana naujas - sukurtas 2017 m. (tuo ir atitinka naujesnes tautų santykių vertinimo pozicijas, ir yra panašaus naujumo kaip ir kitas šiame tyrime analizuojamas filmas, kuris sukurtas 2018 m.), dalinai vaizduoja ir priverstinę lietuvių migraciją (kuri yra viena iš šio tyrimo temų), yra istorinė drama (toks pats filmo

⁹⁶ Czarniawska, 82-83.

žanras kaip ir kito analizuojamo filmo). Iš to, kaip šiame filme yra pavaizduoti konfliktuojančių grupių tarpusavio santykiai, bus vertinama - ar šis filmas gali būti laikomas susitaikymo priemone.

4.1. Filmo pristatymas

Filme „Šaltasis tango“ persipina net penkių tautų santykiai. Tai yra rusiškas filmas (režisierius ir didžioji dalis kūrybinės komandos yra rusai), todėl filmas atstovauja rusų kūrėjų pozicijas. Nors filmo režisierius teigė, kad vengė prisitaikymo prie sisteminės ideologijos, net jei ir jo filmas iš dalies buvo finansuotas kanalo „Rosija“, režisieriaus teigimu - išvengti politikos yra sunku.⁹⁷ Filmą „Šaltasis tango“ yra pirmasis rusų filmas vaizduojantis lietuvių santykį su rusais kaip su okupantais. Filmo scenarijus yra sukurtas pagal žydo Jefraimo Sevelos knygą „Parduok savo motiną“, o nufilmuotas buvo Vilniuje, Klaipėdoje ir Rumšiškių liaudies buities muziejuje, komandoje dirbujantis nemažai lietuvių.⁹⁸ Pagrindinis filmo veikėjas yra žydas, tad filmu, tarsi, pateikiami jo, kaip žydo, santykiai su kitų tautų piliečiais. Nors Sevelos knygos centre yra žydų santykiai su kitomis SSRS tautomis, filme daug dėmesio yra skiriama lietuvių ir rusų tarpusavio santykiams,⁹⁹ arba net lietuvių santykiams su kitomis Lietuvoje esančiomis tautomis. Filmo siužetas vyksta Lietuvoje, tad daug dėmesio skiriama lietuvių vaizdavimui. Nors nemaža dalis veikėjų yra lietuviai, bet filme vaizduojami ir žydai, ir vokiečiai, ir rusai, ir baltarusis. Kadangi siužeto laikas aprėpia tiek vokiečių, tiek sovietų okupaciją, siužetas liečia ypač tautų atžvilgiu konfliktines istorines temas - Holokaustą, partizaninį pasipriešinimą, okupaciją, priverstinę migraciją. Šis filmas vaizduoja įvairias etnines grupes ir yra tirštai pripildytas įvairių konfliktinių situacijų, todėl nors ir šio darbo tyrimas pagrindinį dėmesį skirs filme vaizduojamai priverstinei lietuvių tautos migracijai ir lietuvių ir rusų tautų tarpusavio santykiams, bet papildomų temų ir tautų vaizdavimas suteiks platesnį nagrinėjamų santykių kontekstą.

Filmas sulaukė labai skirtingų recenzijų, bet jose dažnai kartojosi pastebėjimai, kad filmas balansuoja tarp dviejų tautų skirtingų istorijos versijų, ir kad istorinė kaltė yra išdalinama veikėjams, atstovaujantiems savo tautas. Dalis rusų kino kritikų atsiliepimuose

⁹⁷ Vaidas Saldžiūnas, „Lietuvoje rodomas rusų filmas įtariamą propagandą, bet ne visi tam pritaria“. Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija, 2017.

⁹⁸ Skalvija, „Šaltasis tango“. Skalvija, 2017.

⁹⁹ Literatūra ir Menas, „Pribaltika, bet ne abstrakti. Rusų kritikai apie „Šaltąjį tango““. *Literatūra ir Menas*, 3628 (32), 2017.

pabrėžė filme esantį skirtingų tautų veikėjų kalčių sugretinimą. Tik vieni kritikai, tai vertino kaip humanistiškumo apraišką, o kiti vertino kaip bandymą išbalansuoti tarpinį variantą tarp lietuvių ir rusų istorijos versijų.¹⁰⁰ Kritikos sulaukė ir tai, kad nors filmu yra kritikuojamas nacionalistinių apibendrinimų destruktivumas, bet ir pačio filmo veikėjai, tarsi, yra pateikiami kaip tautų įvaizdžių atstovai.¹⁰¹ Lietuviškas filmo recenzijas galima perskirti į dvi priešingas grupes: vieni filmą vertino kaip užslėptą Rusijos valdžios ideologiją atitinkančią propagandą,¹⁰² o kiti kaip apie sveikintiną rusų filmo kūrėjų pradėjimą kalbėti apie okupacinius nusikaltimus.¹⁰³ Taigi, filmų kritikai pastebėjo, kad šis filmas transliuoja tam tikrą ideologinę istorijos versiją, todėl šio darbo tyrime filmo pateikiamos versijos vaizdavimas bus traktuojamas kaip akivaizdi tautų santykių vertinimo komunikacinė žinutė.

4.2. Santykio su *kitu* kaitos filmo naratyve analizė

Filme „Šaltasis tango“, per kūrėjų pasirinktą veikėjų ir įvykių vaizdavimą, yra pateikiamas vienos iš susitaikymo proceso pusių - rusų - priverstinės lietuvių tautos migracijos ir su ja susijusių tarpusavio tarptautinių santykių vertinimas. Nors paviršiniame filmo naratyvo lygmenyje yra pasakojama apie pavienių veikėjų asmenines gyvenimo dramas, bet dėl filmo istoriškumo ir to nulemtos sąsajos su realybe, abstrakčių reikšmių lygmeniu yra kalbama apie realių istorinių įvykių vertinimo reikšmes. Filmo „Šaltasis tango“ siužete priverstinė lietuvių migracija yra tik fragmentas, todėl priverstinės migracijos vaizdavimo analizei yra svarbus visas filmo siužetas, nes jis suteikia priverstinės migracijos reikšmių kontekstą. Filmą vaizduoja laikotarpį iki priverstinės lietuvių migracijos ir jos pradžią, todėl pateikia tam tikrą priverstinės lietuvių migracijos vertinimą. Svarbi yra ir vaizdavimo stoka. Nors filmas parodo „tremties priežastis“, jos pradžią ir net apima ir tam tikrą jos trukmę, bet pačios priverstinės migracijos buities žiūrovui neparodo. Nors pagal šio filmo logiką, tai išlieka logiška - nes filmo veiksmas vyksta tik Lietuvoje (pvz. kaip ir nerodomas pagrindinio veikėjo Makso ne Lietuvoje praleistas laikas), bet priverstinės migracijos vaizdavimas tik pagal trėmėjų ir kolaborantų, o ne ir tremtinių pozicijas, sukuria akivaizdžią perspektyvos

¹⁰⁰ Literatūra ir Menas, 2017.

¹⁰¹ Алексей Филиппов, „Холодное танго“: И если есть на земле Чухрай, он здесь”. Kino-teatr.ru, 2017.

¹⁰² Vilmantas Venckūnas, „Šaltasis tango”. Buvau kine, 2017.

¹⁰³ Živilė Pipinytė, „Geri ketinimai. Nauji filmai - „Šaltasis tango“”. 7md, 26 (1220), 2017.

disproporciją ir reprezentavimo stygių - kas pabrėžia, kad šis filmas yra ne kiek įvykių atvaizdavimas, kiek vienos grupės istorinių įvykių vertinimo versija.

4.2.1 Išdėstymas

Nuo pat filmo pradžios galima pastebėti, kad filmas ne tik pasakoja apie veikėjų asmenines gyvenimo dramas, bet ir pateikia tam tikrą istorinių įvykių versiją. Filmu pradžia ne tik pristato filmo sudedamąsias dalis, bet ir supažindina su jo konstrukcija ir įsiužetina pasakojimą. Pagal paviršinį naratyvo semantinį lygmenį pradžioje yra pristatomi tik: pagrindinis veikėjas, kiti veikėjai, laikas ir vieta. Į pradžią žiūrint per naratyvinių veiksmų lygmenį, galima pamatyti šio filmo pasakojimo perspektyvą - kieno perspektyva yra reprezentuojama, koks yra veikėjų vaidmenų paskirstymas, kaip yra pateikiamas pasakojimas ir kt. Tai, kad kameros objektyvas seka berniuką Maksą, nurodo, kad šiame filme bus pasakojama istorija apie šį veikėją. Nors ir vaizdas nėra rodomas iš veikėjų požiūrio taško ar nėra komentuojamas reprezentuojančio užkadrinio balso, bet kameros objektyvo ir naratyvinės fokusacijos dėmesys nurodo kieno įvykių versija yra filmu reprezentuojama.

Naratologinė fokalizacija atskiria naratyvo požiūrio taškus į „kas mato“ ir „kas kalba“,¹⁰⁴ tad jos analizė filmuose leidžia atskirti kaip naratyviškai yra kontroliuojama informacija. Kadangi pagrindinis dėmesys yra skiriamas filmo veikėjui Maksui, tai matoma, kad filmas tarsi reprezentuoja jo įvykių perspektyvą. Makso charakteristika - žydu berniukas - savaime nenurodo - kad juo filme yra reprezentuojama žydu tautinė grupė, bet į filmą žiūrint pagal asambliažo teoriją - veikėjų veiksmai ir charakteristika yra atitinkantys jų grupės visumą, todėl politologiškai veikėjus galima traktuoti ir kaip jų tautinės grupės atstovus. Filmu naratyve yra išreikšta išorinė fokalizacija - pasakotojas (filme - tai kameros objektyvas) stebi veikėjus ir seka jų veiksmus, bet nežino veikėjų minčių. Nors šiame filme yra ir kažkiek lietuvių tautos reprezentavimo - nes dalis veikėjų yra lietuviai, bet kadangi lietuviai neturi indėlio į šio filmo naratyvo fokalizacijos kontrolę, lietuvių tautos reprezentavimas yra nežymus ir užgožiamas kitų perspektyvų. Nors šis filmas vaizduoja įvairių tautų tarpusavio santykius, bet įvykių vaizdavimo autorystė pagrįdė priklauso rusų tautai - todėl filmas nurodo, kaip istoriniai įvykiai pavaizduoti E. Sevelos knygoje yra vertinami pagal rusų istoriografiją.

¹⁰⁴ John Pier, „Pasakojimas tarp transtekstualumo ir intermedialumo“. *Žmogus ir žodis / Literatūrologija*, 19 (2), 2017, 104.

Abstrakčių semantinių reiškinių naratyvo semantiniame lygmenyje, veikėjų aktyvumas arba pasyvumas įgyja simbolinę veikėjų atstovaujimų tautinių grupių įtakos istorinių įvykių plėtotei reikšmę. Filmas prasideda berniuko Makso išsigelbėjimu, taip parodant žydų priešinimąsi Holokaustui, bet vaizduojama ir žydų supasyvėjimas - parodant kaip aplinkybės ir priešai juos paverčia pasyviomis aukomis. Asmeninis pasyvumas perteikia tautos galios - suverenumo, apsisprendimo, apsigynimo ir galėjimo veikti - netekimą. Žydo berniuko Makso savarankiškas išsigelbėjimas dar filmo pradžioje virsta į pasyvų išgelbėjimą - jo išgyvenimas, lietuvių šeimai jį priglobus, jau nepriklauso tik nuo jo pastangų, o labiau nuo aplinkinių žmonių valios. Aktyvaus veikimo pokytis į pasyvumą parodo žmonių tarpusavio santykių priklausomumą ir apskritai žmogaus pastangų bejėgiškumą prieš aplinkybes. Nuo pat filmo pradžios, filmas semantiškai diegia, kad vaizduojami įvykiai ir realūs istoriniai įvykiai yra ne kiek priklausomi nuo žmogiškosios kaltės, kiek nuo abstraktaus gyvenimo ir lemties žiaurumo.

Jau beveik nuo pat filmo „Šaltasis tango“ pradžios per dominuojantį neigiamos komunikacijos vaizdavimą, yra kuriamas veikėjų tarpusavio priešiškusumas. Nuo pat pradžios yra pabrėžiama veikėjų tautinė tapatybė ir yra pasakojime koncentruojamasi į kelis kiekvienos tokios grupės veikėjus, taip veikėjus, tarsi, grupuojant į gana vienplaniškai apibendrinančias tautines grupes. Tai, kad veikėjai abstrakčiai atstovauja savo tautines grupes, ir lemia tautinės reprezentacijos sukeltus veikėjų veiksmų ir kitokių ryšių kūrimo suvaržymus. Nors tam tikra tautinė atskirtis atitinka vaizduojamo laikotarpio realijas, bet stiprus filmo veikėjų kategorizavimas jau yra naratyvo konstravimo sprendimas, kuris savo ruožtu tik paryškina tautiškumo įtaką ir grupių tarpusavio priešiškusumą. Ambivalentiška socialinių santykių santaikos būseną tarp lietuvių ir žydų veikėjų jau filmo pradžioje, lietuvių veikėjų neigiamos komunikacijos (smurto, nuosavybės pasisavinimo) dėka, virto kova (vizualiai labiausiai matomoje žydžių motinų kovoje dėl savo vaikų). Kiek vėliau aktyvi kovos būseną pereina ir į kitą socialinių santykių aktyvią būseną - pasidavimo būseną. Nors pasidavimas veiksmo atžvilgiu yra suprantamas kaip pasyvumas, bet pagal socialinių santykių semiotinį kvadratą - tai yra socialiai aktyvi būseną, nes jos metu yra vykdoma aktyvi socialinė komunikacija tarp pasidavusiosios grupės ir ją įveikusiosios grupės. Pvz.: kai norėdamas išgyventi Maksas lieka gyventi su lietuvių šeima, iš Makso pusės yra komunikuojamas prisitaikomumas ir priklausomumas, o iš lietuvių šeimos pusės - kontrolė, pranašumas. Per aktyvią veikėjų tautinių grupių tarpusavio komunikaciją, yra ne tik

atskleidžiamas grupių tarpusavio santykių ambivalentiškumas, pereinantis net ir į konfliktiškumą, bet ir yra sustiprinamas tautiškumu grįstas kategorizavimas.

Filme skirtingi istoriniai įvykiai yra susiejami į vieną tarpusavio reikšmėmis persipinusį pasakojimą. Taip kaip jau pirmieji veikėjų veiksmai yra svarbūs bendram veikėjų vystymuisi ir jų gyvenimo eigai, taip ir naratyviniu lygmeniu filmo pradžia yra prasminga pasakojimo struktūrai. Nors filmo pradžia, istorinių įvykių reprezentavimo prasme, atrodo reikšminga tik žydų santykių su kitomis tautomis vaizdavimui, bet Holokausto nusikaltimai dar bus adresuojami ir svarbūs vėlesniame siužete. Istorinis filmas, kaip ir bet kuris kitas filmas, irgi yra naratyvinė konstrukcija, todėl istorinių įvykių aprėptis, rodomi arba nerodomi įvykių aspektai - turi tikslingą naratyvinę reikšmę. Jau vien tai, kad filme yra vaizduojamas ir Holokaustas, ir Lietuvos okupacijos, ir priverstinė lietuvių tautos migracija - susieja šiuos įvykius, bet ne kiek svarbus pats įvykių naratyvinis priešpastatymas, kiek iš jo kylantis funkcinis ryšys. Kaip pagal asambliažo dėsnius, istorinių įvykių reikšmės šiame filme yra kuriamos pagal įvykių ryšius, kuomet svarbiau ne patys įvykiai, o jų tarpusavio sąveikos funkcijos ir priežasčių-pasekmių ryšiai.

4.2.2. Epizodai

Tautų susipriešinimas filme yra vaizduojamas per epizodiškus tautų tarpusavio konfliktus. Jeigu nežiūrint tik į pagrindinių veikėjų poros santykių istoriją, beveik visi kiti likę filmo epizodai yra skirti konkrečių tarptautinių konfliktų pavaizdavimui. Filme vaizduojama aktyvi neigiama tarptautinė komunikacija perteikia, kad vaizduojamos tautos, semiotine prasme, turi kovos būsenos socialinius tarpusavio santykius. Holokausto vaizdavimas rodo kovą tarp žydų ir lietuvių. Tai, kad Holokaustas yra tautinio pagrindo nusikaltimas - pabrėžia tarptautinio susipriešinimo faktą. Vokiečio įvykdytas lietuvis išprievartavimas gali būti traktuojamas kaip filmo konfliktas tarp vokiečių ir lietuvių. Šiam epizodui yra svarbu, tai, kad vokiečiai vilki nacių pareigūno uniformą. Tokie karo nusikaltimai kaip oficialių pareigūnų įvykdyti prievartavimai turėdavo politinę taktinę paskirtį įveikti-sunaikinti arba įveikti-pakeisti.¹⁰⁵ Tai yra ir kaip neigiama tautinio dominavimo išraiška. Filme nusikaltėlio tapatybė nėra atsitiktinė. Tuo, kad nusikaltėlis buvo ne tik vokiečiai, bet ir oficialus pareigūnas, kaltė už nusikaltimą yra susiejama su vokiečių tauta ir nacistiniu režimu. Toks neigiamų tarptautinių santykių vaizdavimas parodo, kad nors dalis

¹⁰⁵ Patricia Weitsman, „The Politics of Identity and Sexual Violence: A Review of Bosnia and Rwanda”. *Human Rights Quarterly*, 30 (3), 2008, 563-564.

lietuvių kolaboravo su vokiečiais, lietuvių ir vokiečių santykiai, nacistinės okupacijos metu, buvo konfliktiški. Partizaninis pasipriešinimas perteikia konfliktą tarp lietuvių ir rusų (sovietų). Šis elementas yra svarbus filmo „Šaltasis tango“ lietuvių ir rusų tarpusavio santykių vaizdavimui. Jeigu filme vaizduojama lietuvių komunikacinė reakcija į sovietinę okupaciją, pagal didėjantį arba mažėjantį aktyvumą, varijuoja tarp pasidavimo (kartais net kolaboravimo) ir nesantaikos būsenos, tai filme vaizduojamas partizaninis pasipriešinimas perteikia akivaizdžią tarptautinių socialinių santykių kovos būseną. Priverstinė lietuvių migracija yra kaip dar vienas filmo konfliktinis santykis tarp rusų (sovietų) ir lietuvių. Nors priverstinė migracija yra vykdoma pagal politiškai dominuojančios grupės spaudimą, bet tai filme nesukuria pasidavimo socialinių santykių tarp lietuvių ir rusų. Vaizduojamas aktyvus priverstinės migracijos vengimas - Vinco slėpimasis, Makso ir Laimos pastangos išvengti Laimos ištrėmimo - leidžia šiuos rusų ir lietuvių santykius įvardinti kaip semiotinę kovos būseną. Filmą vaizduoja tautų santykius kaip ambivalentiškus ir neigiamus, kur neigiamos tarptautinės komunikacijos vaizdavimas skiriasi tik aktyvumu, taip kuriant susipriešinusios tarptautinės bendruomenės sistemą.

Filmo „Šaltasis tango“ veikėjų Laimos ir Makso santykių kaitos amplitudė, tarsi, perteikia dviejų susipriešinusių tautų sugyvenimo perspektyvą. Filme vaizduojamų konfliktuojančių tautų visumoje, šie santykiai yra išskirtiniai. Iš vienos pusės, šie veikėjai atstovauja žydų ir lietuvių tautas. Ambivalentiška veikėjų poros santaikos būseną, tarsi, pavaizduoja, kaip tautos, net turėdamos tarpusavio nuoskaudų gali sugyventi, kai siekia darnių santykių ir teigiamai komunikuoja. Iš kitos pusės, šie du veikėjai veiksmai ne vien tik pagal filme vaizduojamą jų tautų susipriešinimą, tai yra ir kurdami bendrus santykius, parodo vieną iš tautų tarpusavio nesantaikos sprendimų - absoliutinai kategorijų atskiriančių tautas ardymą per naujų grupių kūrimą. Jeigu būtų žiūrima į šiuos du veikėjus kaip į unikalius asmenis, tai atrodytų, kad jų santykiai yra kaip romantinis pasipriešinimas stereotipiniams konfliktiniams jų tautų tarpusavio santykiams, o jei veikėjus vertinant, tarsi, atstovaujančius savo tautas, tai poros santykiuose galima išvengti dviejų susipriešinusių tautų sugyvenimą. Tačiau, nors filmo naratyvo centre yra romantinė istorija, bet ja filme yra interpretuojami ir tautų santykiai.

Veikėjai kaip pavieniai asmenys atrodo ir veikia tik paviršiniame šio filmo naratyvo lygmenyje. Jau naratyviniame lygmenyje veikėjų santykiai - pagal ideologinį istorinių įvykių perteikimą - sukonstruoti kaip tautų santykių vaizdavimas. Veikėjai ir jų veikimo sistemos

istoriniame filme turėtų mimetiškai atkartoti istorinius įvykius. Pvz.: ypač filmo pradžioje ryškus veikėjos lietuvės Laimos antisemitizmas, nėra tik individualaus veikėjo nusistatymas. Jos nuostatos filme „Šaltasis tango” reprezentuoja lietuvių nusistatymą prieš žydus. Svarbu ir tai, kad šiam vertinimui beveik nėra pateikiama atsvaros (kiti su Maksu bendravę lietuviai beveik nepateikia savo žydų vertinimų), todėl antisemitinė naratyvinė veikėjos charakteristika, tarsi, prikabinama visai lietuvių tautai. Žiūrint dar giliau, šios naratyvinių konstrukcijų sistemos yra sukurtos pagal semantinių reikšmių rinkinį. Abstrakčių semantinių reikšmių lygmenyje filmo naratyvas, kalbėdamas apie tarptautinius santykius, kalba apie tautų santykius veikiančias tokias socialines reikšmes kaip bendrumą, susipriešinimą, kaltę ir t.t. Pvz.: tai, kad filmo veikėjai lietuviai vaizduojami kaip antisemitai, prisideda prie to, kad filmas “paaiškina”, kad lietuviai Holokausto nusikaltimuose dalyvavo dėl antisemitizmo ir godumo. Tai tik dalis priežasčių. Filme nėra minimos tokios kolaboravimo priežastys kaip okupacijos teroras, taip pat iš Lietuvoje gyvenusių tautų filme pabrėžiamas būtent lietuvių indėlis, bei iš Holokaustui pasipriešinusių lietuvių veiklų filme vaizduojamas tik ambivalentiškas Laimos šeimos Makso priglobimas. Filmas „Šaltasis tango” pasakodamas fikcinių asmenų istoriją, semantinių reikšmių lygmenyje pateikia asociatyvų istorinių įvykių vertinimą, kuris dėl savo neobjektyvumo turi propagandinį poveikį.

Tarptautiniai santykiai tarp filmo „Šaltasis tango” veikėjų dažniausiai yra kuriami per aktyvią pačių veikėjų tarpusavio komunikaciją, bet santykių pokytis dažniau yra nulemiamas dominuojančios pusės. Kaip jau buvo rašyta anksčiau, filmo veikėjų tarpusavio komunikacija dažniau yra aktyvi ir jų socialinių santykių būseną dažniau varijuoja nuo pasidavimo iki kovos. Šio filmo veikėjų santykių pokytis dažniausiai įvyksta dėl dominuojančios pusės iniciatyvos, dažnai prievartinės. Kaip, kad filme žydų ir lietuvių tarpusavio santykiai pablogėjo dėl lietuvių panaudotos prievartos per Holokausto nusikaltimus, taip ir lietuvių ir vokiečių tarpusavio santykiai pablogėjo po vokiečio panaudotos prievartos prieš lietuvių mergaitę, o lietuvių ir rusų santykiai pablogėjo po prievartinės sovietinės okupacijos. Politiškai arba fiziškai stipresni veikėjai, kaip anarchinėje santvarkoje, savavališkai primesdami silpnesniems savo viršenybę - sugadindavo tarpusavio santykius. Santykių keitimas šiame filme visada būdavo naudingas keitimą inicijuojančiajai pusei, taip kaip pagal politinį realizmą - elgiamasi siekiant užsitikrinti saugumą ir situacijos kontrolę. Santykių pagerinimo iniciatyvos filme kildavo iš palankesnėje padėtyje esančios pusės, pvz.: NKVD atstovai verbavo Maksą ne kiek norėdami jam padėti, kiek siekdami įgyti patikimą

pavaldinių. Tai, kad filme vaizduojamų tarptautinių santykių sistemoje klesti realizmas pagrindžia ir tai, kad tautų grupės vaizduojamos kaip gana atskiros (kaip atskirai realizme yra traktuojami valstybiniai vienetai), o priešiškas varžymasis tarp tautų panašus kaip ir realizmo nulio sumos varžybose (vienai galiai stiprėjant, kita silpnėja). Filme per vaizduojamą supriešinantį tautų santykių kontroliavimo siekimą ir tam tikrą veikėjų anarchiją yra kuriama į realizmo paradigmos sistemą panaši susipriešinusiu veikėjų santykių sistema.

Per naratyvinę fokalizaciją (informacijos kontrolę) filme yra kontroliuojamas tarptautinių santykių vertinimas. Naratologinė fokalizacijos analizė filmuose leidžia atskirti kaip naratyviškai yra kontroliuojama informacija. Filmo kūrėjai pasirenka ką ir kada parodyti, ką pabrėžti, o ką laikyti paslapyje. Tai veikia ne tik veikėjų santykių vaizdavimą, bet ir filmo tarptautinių santykių vaizdavimą. Dėl santykių vertinimui kritiškai svarbių kriterijų (veiksmų nuoseklumo ir priežastingumo) kontroliavimo, tai veikia kaip išorinė santykių vertinimo kontrolė. Vienas iš veikėjų santykiams, o taip pat ir filmo siužetui, reikšmingiausių įvykių yra sužinojimas, kad Maksą vaikystėje priglobęs Vincas yra prisidėjęs prie Holokausto nusikaltimų. Santykiai su kitu pasikeičia sužinojus jų elgesio priežastis ir aplinkybes. Taip vėliau atskleidžiamos aplinkybės, net nepasikeitus elgesiui - pasikeitus tik žinomai informacijai, Vincą iš gelbėtojo paverčia į nusikaltėlį. Nors Vincas tik veikėjas, bet semantiniame kontekste - jis atstovauja lietuvių tautą, todėl nors filmo pradžioje dar buvo tam tikras tautų grupių kolektyviškumo ardymas - parodant, kad buvo lietuvių, kurie dalyvavo Holokauste, ir buvo lietuvių, kurie gelbėjo žydus, filmo eigoje pereinama į kolektyvinį lietuvių kaltinimą dalyvavimu Holokauste. Svarbu ir tai, kad šias santykių vertinimą pakeitusias aplinkybes išsiaiškina ne pats veikėjas Maksas (ar įvyksta Vinco prisipažinimas) - o jam informacija yra atskleidžiama (NKVD pareigūno) - taip tautų santykių vertinimas net paviršiniu naratyvo lygmeniu yra priklausomas nuo trečiųjų šalių. Taigi, šiame filme tarptautinių santykių vertinimas visuose naratyvo semantiniuose lygmenyse yra veikiamas ne tik pačių komunikuojančių tautų, bet ir trečiųjų šalių.

4.2.3 Pabaiga

Filme „Šaltasis tango“ yra pabrėžiama veikėjų tautinė tapatybė ir tai sustiprina kolektyvinės kaltės priskyrimą tautoms. Per tautinės tapatybės pabrėžimą, visai tautai yra priskiriama bendra kolektyvinė atsakomybė. Pavyzdžiui, Laimos tėvo Vinco indėlis į Holokausto nusikaltimus, semantiškai nėra tik individualaus veikėjo nusikaltimas. Vinco poelgiai filme reprezentuoja lietuvių indėlį į Holokaustą. Abstrakčių semantinių reikšmių

lygmenyje filmo naratyvas kalba apie kolektyvinę tautos kaltę. Kiek kitokia filme yra sovietinė tapatybė. NKVD pareigūnams ir su sovietais kolaboravusiems asmenims filme yra priskiriama, tautiškumą ardanti, sovietinė tapatybė. Kolektyvinė kaltė (dėl sovietinių nusikaltimų) filme „Šaltasis tango“ ne tik, kad nėra priskiriama asmenų grupėms, ji nėra priskiriama net ir sovietiniam režimui. Sovietinė okupacija filme yra pateikiama kaip tiesiog laikotarpio aplinkybės, o ne kaip prievartinė okupacija. O lietuvių priverstinė migracija filme yra pateikiama kaip teisinga veikla - pelnyta bausmė už dalyvavimą Holokauste. Per manipuliaciją istoriniais faktais yra kuriamas neva loginis ryšys - istoriniu faktu apie nacių okupacijos metu nužudytus žydus filmo kūrėjai semantiškai pateisina lietuvių trėmimus.¹⁰⁶ Neteisingų akcentų sudėliojimas iškraipo šalia pateikiamus istorinius faktus. To priežastis yra tai, kad filmas yra sukurtas rusų kūrėjų - o sovietiniai nusikaltimai Rusijos nacionalinėje historiografijoje nėra laikomi nusikaltimais, o tarptautinės institucijos nėra skirusios pakankamai dėmesio SSRS įvykdytiems nusikaltimams.¹⁰⁷ Šis filmas netolygiai paskirsto kolektyvinę kaltę - aiškiai priskiria kolektyvinę kaltę visiems lietuviams už dalies įvykdytus nusikaltimus, bet vengia taip adresuoti rusų kaltę.

Nors filme „Šaltasis tango“ priverstinė lietuvių migracija yra vaizduojama tik epizodiškai, bet semantiniame filmo lygmenyje ji susieja visą filmo siužetą ir vaizduojamų tautų santykius. Dėl įvairių istorinių įvykių ir problemų aprėpimo, filmas atrodo lyg suskirstytas į paskirtį turinčius epizodus, kuriame tuo pačiu metu vyksta dvi dramos - fikcinis romanas ir realų pagrindą turintys tautų santykiai. Toks dvigubas naratyvas siekia dvigubo rezultato - pateikti žiūrovams intriguojančią romantinę istoriją, bei reprezentuoti tam tikrą istorinių įvykių ir tautų santykių versiją. Jeigu atskiri šio filmo epizodai yra skirti arba romantiniam pagrindinių veikėjų poros santykių vystymui, arba tikslingam tautų santykių konfliktiškumo ar bendrumo atskleidimui, tai priverstinės migracijos vaizdavimas, kitų epizodų kontekste, išsiskiria semantinių reikšmių akcentavimu. Filmas, vieną po kito rodant ir pagal sovietinę istorijos versiją pavaizduojant, semantiškai priežastiniu ryšiu susieja ir Lietuvoje vykdytą Holokaustą, sovietinę Lietuvos okupaciją ir priverstinę lietuvių tautos migraciją. Filmo naratyvas sudaro klaidingą išpūdį, kad sovietų vykdyta priverstinė lietuvių migracija vyko kaip bausmė lietuviams už dalyvavimą Holokauste. Kadangi, per semantinį

¹⁰⁶ Saldžiūnas, 2017.

¹⁰⁷ Justinas Žilinskas, „Tarptautinių nusikaltimų tarptautinio pripažinimo problema ir SSRS okupacijos metu padaryti nusikaltimai“. *Jurisprudencija*, 10 (88), 2006, 37.

filmo naratyvo lygmenį, paprastai yra pristatomas naratyvo kontekstas, tai šiame filme per iškraipytus vaizduojamų reikšmių ryšius yra netiksliai pateikiamas istorinis kontekstas. Nors filme „Šaltasis tango“ priverstinė lietuvių migracija nėra labai svarbi tema, bet jos vaizdavimas yra reikšmingas bendram priverstinės migracijos vaizdavimo kontekstui, dėl istoriją iškraipančio propagandinio jos pateikimo.

Nors filmo „Šaltasis tango“ pabaigoje paviršiniame naratyvo lygmenyje veikėjų santykiai nutrūksta ir išsisklaido, bet semantiniu lygmeniu filmo pabaiga subjektyviai reizumuoja vaizduojamų tautų santykius. Abstrakčių semantinių reikšmių naratyvo lygmenyje filmo veikėjų individualios kančios tėra tik dalis bendros realių tragiškų istorinių įvykių visumos. Pačioje filmo pabaigoje parodoma nukentėjusiųjų (žydų, lietuvių, sovietų) statistika - iš fikcinio pasakojimo sugražina į realybę - ir tuo pačiu, suveikdama kaip filmo naratyvo tikrumo paliudijimas, vėl susieja realybę su filmo siužetu. Šiame filme kaltė yra priskiriama ir tautoms, ir abstrakčioms reikšmėms kaip pavyzdžiui - tėvynei. Bet jeigu tautų konfliktas gali būti išsprendžiamas per susitaikymą, tai kaltės perkėlimas į abstraktų likimą ar tėvynę, nors ir sumažina tautų tarpusavio susipriešinimą, bet - per pasyvumo ir neišvengiamo likimo tragiškumo priėmimo pasirinkimą - panaikina galimybę tautoms susitaikyti ir taip pagerinti savo santykius. Kaip ir filmo veikėjas Vincas vengė prisiimti kaltę už nusikaltimus, taip ir filmo kūrėjai, per filme kuriamą ne visai objektyvų naratyvą, verčiau renkasi valstybine ideologija grįsto status quo išlaikymą, nei vidinę (ir iš to vėliau ateisiančią išorinę) konfrontaciją. Tai tik iliustruoja, kad kaltės pripažinimo vengimas lengvesnis, nei jos prisiėmimas, bet jis stabdo (tarptautinių) santykių progresą.

4.3 Susitaikymas per santykio su *kitu* kaitą

Nors oficialus susitaikymas tarp rusų ir lietuvių tautų (dėl susipriešinimo dėl priverstinės lietuvių migracijos) nėra vykdomas, bet tam tikra santykių su *kitu* kaita vistiek vyksta ir oficialiu lygmeniu. Oficialiame abiejų pusių komunikavime susitaikymas nėra vykdomas, nes abi pusės nesuderina skirtingų istorijos traktavimų ir kaltinamieji neprisiima kaltės. Tarptautiniams santykiams oficialios valdžios poveikis gali būti vykdomas ne tik per tarpvyriausybę komunikaciją. Santykiai su kitomis tautomis gali būti formuojami per tikslingą finansavimo ir nurodymų paskirstymą kultūros, komunikacijos, mokslo, sporto ir kitų sričių projektams. Vienas iš tarptautinių santykių veikimo būdų yra veikimas per tautines

mažumas. Nors auganti Rusijos kultūros politikos plėtra Baltijos šalyse kol kas dar nesulaukia daug dėmesio ir yra laikoma gana neefektyvia, bet yra prognozuojama, kad ji, pasinaudodama Lietuvos kultūros politikos spragomis, galės užpildyti paliktą vakuumą ir formuoti savitos rusų tapatybės versijos plėtrą Lietuvoje.¹⁰⁸ Neišspręstas tautų tarpusavio konfliktiškumas gali būti išnaudotas priešiškiems tikslams, todėl bet kokią priešišumą reikėtų laikyti galima saugumo spraga. Nesant oficialaus susitaikymo proceso, reikėtų susitaikymo siekti per įvairias oficialias ir neoficialias veiklas.

Nors filmas „Šaltasis tango“ ir sąlyginai apjungia lietuvių ir rusų istoriografijas, bet sutaikomasis poveikis jame yra diskutuotinas. Tokios neoficialios tautų santykius veikiančios komunikacinės priemonės kaip filmai, per santykių kaitos vaizdavimą, gali padėti keisti tautų tarpusavio santykius ir nusistatymus viena kitos atžvilgiu. Iš vienos pusės, filmas „Šaltasis tango“ turi sutaikomųjų savybių. Nors jis yra kurtas rusų kūrėjų, bet jis vaizduoja ir Rusijos nacionalinei ideologijai nepriimtinius istorinius aspektus (pvz.: lietuvių partizaninį pasipriešinimą, lietuvių priverstinę migraciją). Filmas yra apie Lietuvą ir yra kurtas Lietuvoje, todėl tai bent iš dalies reprezentuoja lietuvius, bet lietuviai yra pateikiami kaip svetimi - *kiti* - pagrindiniam veikėjui. Taip pat, šis filmas parodo ir lietuvių, ir rusų nukentėjimą ir kaltumą - taip ardant subjektyvų grupių vienplaniškumą. Galiausiai, filmas net semantiškai nagrinėja kolektyvinės kaltės klausimą, taip netgi savotiškai skatindamas oficialaus susitaikymo priartėjimą - per tiek kaltės prisiėmimo, tiek kaltinimo permąstymo skatinimą. Filmų kritikas A. Plachov atsiliepė, kad filmo režisierius teigia, kad „istorinės kaltės laipsnis negali būti nustatomas kolektyvinėm svarstyklėm – nacionalinėm ar socialinėm – tikrai individualiom.¹⁰⁹ Toks teiginys skatina nekaltinti pagal bendrinančią tautos tapatybę - o ardant absoliutinai kategorijas pamatyti, kad kaltieji ir aukos - yra asmenys. Filmu siekiama sutaikyti tautas ir komunikuoti apie bendrą istoriją.

Iš kitos pusės, šis filmas „Šaltasis tango“ turi ir priešinančių aspektų. Filmu yra vykdomas netolygus kaltinimas - dalis kaltės priskiriama tautai (pvz.: lietuviams už dalyvavimą Lietuvoje vykdytuose Holokausto nusikaltimuose), o kita dalis nukreipiama į abstrakčias reikšmes (pvz.: rusų (ar net tiesiog sovietų) kaltė dėl sovietinių nusikaltimų nėra

¹⁰⁸ Vita Petrušauskaitė ir Vilina Pilinkaitė Sotirovič, „Rusai Lietuvoje: etninės grupės raida ir socialinės integracijos iššūkiai 2001–2011 m.“. *Ethnicity Studies/Etniškumo Studijos*, 2012, 38.

¹⁰⁹ Literatūra ir Menas, 2017.

atskirai įvardijama, todėl filmo pabaigoje yra priskiriama abstrakčiai tėvynei). Filmas atstovauja rusų (kūrėjų) perspektyvą, todėl kitos istorijos vertinimo perspektyvos filme nublanksta ar net nėra rodomos. Taip pat, filmas pagrįdė vaizduoja sovietinį laikotarpį ir tai, kad nėra patikslinimo, kad dalis vaizduojamos informacijos tiesiog atitinka tuometinę propagandą, iš esmės tęsia propagandos vaizdavimą. Nors filmas „Šaltasis tango“ ir dalinai apjungia skirtingų tautų nacionalinę istoriją, bet, dėl netolygaus perspektyvų išlaikymo, yra tik diskutuotinai naudingas tautų susitaikymui.

Apibendrinant, tai, kad filme „Šaltasis tango“ yra vaizduojamos rusų ir lietuvių tautų santykiams konfrontacinės istorinės temos yra naudinga tautų tarpusavio santykiams, nes tai skatina atviresnę komunikaciją ir probleminės atminties sprendimą. Bet tai, kad šiame filme yra pagrįdė reprezentuojama rusų istoriografijos perspektyva, o lietuvių perspektyva lieka nepakankama, nesudaro pakankamų galimybių bendram ir vieningam istorijos vaizdavimui.

5. ATVEJO STUDIJA: „TARP PILKŲ DEBESŲ“

Šiame tyrime filmas „Tarp pilkų debesų“ (2018 m.) bus nagrinėjamas kaip lietuvių, vienos iš susitaikymo proceso pusių, neoficialus komunikacinis pareiškimas. Susitaikymo procese yra svarbios ir tos komunikacinės priemonės, kurios nepasiekia kito susitaikymo proceso „dalyvio“ ar neatitinka oficialios retorikos, nes jos vis tiek papildo diskursą. Filmą „Tarp pilkų debesų“ tyrimui buvo pasirinktas dėl to, kad jis yra naujausias lietuviškas filmas išsamiai pavaizduojantis priverstinės lietuvių tautos migracijos epizodą ir panašaus naujumo ir žanro kaip ir kitas analizuotas filmas „Šaltasis tango“ (2017 m.). Kaip ir ketvirtame skyriuje pateiktoje filmo analizėje, šiame skyriuje kitas filmas bus analizuojamas siekiant atskleisti kaip jame yra vaizduojami tautų santykiai.

5.1. Filmų pristatymas

Filmas yra sukurtas pagal lietuvių kilmės amerikiečių rašytojos Rūtos Šepetys romaną „Tarp pilkų debesų“,¹¹⁰ apie lietuvių priverstinę migraciją. Knygoje fikcinis personažas -

¹¹⁰ Forum Cinemas, „Tarp pilkų debesų (dubliuotas lietuviškai)“. Forum Cinemas OÜ Lietuvos filialas, 2018.

lietuvė paauglė Lina - tarsi kalbėdama tremtinių vardu, savo pasakojimu liudija apie tikrus istorinius įvykius. Nuo knygos filmas visų pirma skiriasi kitokiu fikcinio pasakojimo ir istorijos santykiu - šį filmą galima interpretuoti ir vien tik kaip istorinį pasakojimą be atminties dėmens, kuris pasakoja apie istorinius įvykius, tačiau nepasiūlo kaip atrasti santykį tarp pasakojimo ir jo kilmės.¹¹¹ Filmo tikslas - paskleisti pasakojimą apie, tarptautiniu mastu palyginus mažai žinomą, lietuvių tautos priverstinę migraciją. Tam, kad kuo daugiau pasaulio žmonių sužinotų apie Lietuvoje vykdytus trėmimus, filmo režisierius siekė sukurti tarptautinį filmą, todėl filme veikėjai kalba anglų ir rusų kalbomis, filme vaidina ir jį kūrė tarptautinė komanda.¹¹² Taigi, šis tarptautinis filmas turėtų prisidėti prie lietuvių tautos priverstinės migracijos istorijos komunikavimo.

Lietuvių ir rusų rašytos filmo „Tarp pilkų debesų“ recenzijos stipriai skyrėsi. Lietuviai kino kritikai gyrė filmo techninę kokybę ir tai, kad ekranizuota Lietuvos istorijai svarbią temą nagrinėjanti knyga,¹¹³ bet peikė filmo nykumą (dėl neišbaigto filmo scenarijaus ir tremtinių patirtos kančios adaptavimo, estetizavimo),¹¹⁴ autentiškumo neatitikimus,¹¹⁵ ir tai, kad, palyginus su knyga, lietuvių tautos kančia „išplauta“, o didelis dėmesys Kreckio linijai - parodančiai kad tarp NKVD buvo gerų žmonių, kuriuos sistema privertė elgtis blogai, teisingai kaltuosius.¹¹⁶ Gilesnės analizės išskyrė filmo tikslus - Lietuvos įvaizdžio formavimą ir istorinės tiesos teigimą.¹¹⁷ Rusai kino kritikai nėra atlikę išsamesnių filmo „Tarp pilkų debesų“ recenzijų (arba bent jau šio rašto darbo autorė tokių nerado). Keliose rusų išsamesnėse neprofesionalių recenzijose buvo išreikšta skirtinga nuomonė apie šiame filme esantį sovietinio totalitarizmo vaizdavimą - viena recenzija gyrė, kad demonstruojamas ir sovietinio totalitarizmo teroras (esą sovietinis kaip ir fašistinis totalitarizmas buvo blogas), o kiti keli totalitarizmo vaizdavimą kritikuoja (kaltina antirusiškumu, nes sovietų kariai vaizduojami blogesni nei fašistai ir filme daug rusų blogumo akcentavimo, bei SSRS ekspansinė politika esą netinkamai vaizduojama, nes filme pateikiama kaip žymiai blogesnė už kitų Europos valstybių kolonializmo politiką), ir net kaltina propaganda ir tikslu supriešinti

¹¹¹ Deimantas Saladžius, „Tarp pilkų kino ir literatūros debesų“. *Naujasis Židinys - Aidai*, 1, 2019.

¹¹² Vaida Milkova, „Filme „Tarp pilkų debesų“ - neįtikėtinos detalės“. *Kauno diena*, 2018.

¹¹³ Darius Voitukevičius, „Filmo „Tarp pilkų debesų“ recenzija: lietuviškas „Šindlerio sąrašas“. UAB Delfi, 2018.

¹¹⁴ Vilmantas Venckūnas, „Tarp pilkų debesų“. *Buvau kine*, 2018.

¹¹⁵ Vaida Milkova, „Filme „Tarp pilkų debesų“ - neįtikėtinos detalės“. *Kauno diena*, 2018.

¹¹⁶ Artūras Ketlerius, „Filmas „Tarp pilkų debesų“ tapo nusivylimu lietuviams“. *Ketlerius.lt*, 2018.

¹¹⁷ Monika Gimbutaitė, „Tarp pilkų debesų“: apie istorijos pamokas ir nepavykusias Lietuvos įvaizdžio kompanijas“. *15min.lt*, 2018.

žmones.¹¹⁸ Taigi, skirtingų tautų parengtos filmo recenzijos labiausiai išsiskyrė dėl jų autorių skirtingų valstybinių ideologijų, o tai, kad filmo vertinimuose daug dėmesio sulaukdavo politiniai filmo aspektai ir nurodo šio filmo politinį reikšmingumą tarptautiniuose santykiuose.

5.2. Santykio su *kitu* kaitos filmo naratyve analizė

Filmuose apie priverstinę lietuvių tautos migraciją esanti santykių su *kitu* įvairovė parodytų įvairiapusiškai augantį šios temos diskursą, kas rodytų susitaikymo pažangą. Nors analizuojamų filmų aprėpti laikotarpiai nesutampa, bei skiriasi jų naratyvinės konstrukcijos, bet tai, kad filmai bus nagrinėjami pagal tas pačias analizės priemones - naratyvo semantinius lygius, socialinių santykių semantinį kvadratą ir bazinę pasakojimo struktūrą - leis sugretinti jų naratyvus.

5.2.1. Išdėstymas

Filmo pradžioje pateikiama veikėjų idilė ne tik supažindina su pagrindine veikėja paaugle Lina ir jos šeima, bet ir sukuria saugią savą aplinką kontrastuosiančią su vėliau vaizduojama tremtimi. Aplinka šiame filme yra ne mažiau svarbi už veikėjus. Lietuva ir Sovietų sąjungos gilumos - Sibiras filme yra kaip supriešinamos esybės. Sibiras vaizduojamas kaip svetimas - kaip *kitas*. Lietuva asociatyviai susiejama su naivia vaikyste, o Sibiras su nežinomybe, svetimumu ir baime. Kuo labiau Lietuva yra idealizuojama filmo pradžioje ir Linos atsiminimuose, tuo šalia gretinamas Sibiras atrodo svetimesnis. Per prievartinį tremtinių išvežimą Sibiras susiejamas su neigiamomis kovos, nesantaikos ir pasidavimo santykių būsenomis. Kaip filme socialiniuose santykiuose komunikuoja veikėjai, taip komunikuoja ir aplinka. Šiltų atspalvių, saulėtais ir estetiškais Lietuvos vaizdiniais yra perteikiamas filmo veikėjų tremtinių jaučiamas Lietuvos savumas ir idealizavimas, o tamsiais, purviniais ir šaltais Sibiro vaizdiniais yra konstruojamas jų jaučiamas Sibiro svetimumas. Filme „Tarp pilkų debesų“ *kitais* yra ne tik trėmėjai, bet ir svetima tremties žemė.

Filme „Tarp pilkų debesų“ dauguma veikėjų yra padalinami į dvi grupes: tremtinius ir trėmėjus. Nors šios grupės yra tautiškai mišrios, filme susidaro išpūdis lyg tai būtų tik - lietuviai ir rusai. Toks grupių padalijimas sugretina grupių narius grupių viduje ir supriešina

¹¹⁸ KinoPoisk, „Pepel v snegu“. KinoPoisk.ru, 2020.

grupės tarpusavyje. Kadangi šiame filme yra pasakojama pagal lietuvių veikėjų perspektyvą, tai šios atskirtos filmo veikėjų grupės yra vaizduojamos kaip: tremtiniai - lietuviai - mes ir trėmėjai - rusai - *kiti*. Skriaudėjai (NKVD pareigūnai) yra pateikiami kitoniškai, o kadangi NKVD (o tuo ir kitos SSRS struktūros) filme yra pateikta kaip rusiška (nes pusiau ukrainietis jau prie jų nepritampa), tai filmu ir rusų tauta yra vaizduojama kitoniškai. Jau nuo pat filmo pradžios yra rodoma kaip dėl skirtingų socialinių tapatybių vieni veikėjai yra supriešinami su kitais. Realiame gyvenime tokios skirtingos tapatybės (kaip tautybė, pareigos ir kt.) ir susipriešinimas tarpasmeniniuose santykiuose dažnai yra priimamos natūraliai, dėl nuoseklumo beveik nepastebimai. O šiame filme - parodymus tam tikrus neužtikrintus žvilgsnius Linos šeimai susitikus su NKVD pareigūnais - yra perteikiama kaip vis tik tos socialinės konstrukcijos įrėmina ką tik susitikusių nepažįstamų žmonių santykius. Filme vaizduojamas dviejų grupių susipriešinimas atitinka tuometinę situaciją, bet, filmo pasakojimo konstrukcijoje, analogiškai su veikėjų santykių konstrukcijomis, ryškiau matosi, kad santykiai yra suvaržančiai įrėminti socialinių konstrukcijų.

5.2.2. Epizodai

Filme „Tarp pilkų debesų“ pasakojimas yra vaizduojamas iš aukos perspektyvos, todėl yra vaizduojama vien neigiama rusų veikėjų komunikacija. Filmo pasakojimas yra kuriamas iš priverstinę migraciją patyrusios veikėjų Linos perspektyvos, todėl pasakojimas yra kaip aukų - tremtinių pasakojimas. Kuomet dominuoja viena perspektyva, yra sukuriama vienpusis komunikacijos vertinimas. Nukentėjusieji patiria neigiamą komunikaciją, todėl ir jų kentėjimų pasakojime dominuoja *kitos* grupės neigiama komunikacija, kitoniškumas. Šiame filme yra daugiausiai vaizduojama neigiama komunikacija iš vienos pusės - kaltųjų pusės.

Dėl veikėjų grupių fragmentavimosi, yra vaizduojama dvilypė veikėjų socialinių santykių komunikacija. Filmo veikėjai skirtingai kontaktuoja tarpusavyje net ir savo grupėse, todėl skiriasi tiek grupių vidaus, tiek išorės komunikacija. Pavyzdžiui - nors dalis filmo veikėjų lietuvių tretyje susivienija ir palaiko santaikos būseną (kaip Lina ir Andrius), kiti norėdami išlikti - neigiamai komunikuoja - skundžia vieni kitus. Skirtinga ir grupės komunikacija su *kita* grupe. Vieni lietuviai bendradarbiauja su NKVD (filme atstovaujančią ne tik SSRS valdžios institucijas, bet (dėl NKVD rusiškumo pabrėžimo) ir rusų tautą), o kiti jai priešinasi. Taip yra transliuojama ir teigiama, ir neigiama komunikacija. Toks

komunikacijos vaizdavimas palaiko veikėjų socialinių santykių įvairiaplaniškumą. Per ambivalentišką tremtinių pasidavimo būseną (išreikštą paklūstant NKVD nurodymams) pakaitomis pereinančią į pasyvią nesantaikos būseną (pykstant, nepritariant), kartais pereinančią ir į kovos būseną (nepaklūstant nurodymams), yra parodoma, kad netgi kuomet dėl galių skirtumo silpnesniems yra primesta pasyvi būsena - ji nebūtinai visada yra visiška ir nuolatinė - santykiai nėra vien tik pasyvūs. Per tokią komunikaciją yra parodoma, kad tremtiniai nebuvo vien tik pasyvios aukos - dalis jų galėjo elgtis nedorai, o dar kiti elgėsi didvyriškai. Komunikacijos fragmentavimasis perteikia ne tik veikėjų (ir jų atstovaujamų grupių) įvairialypius tarpusavio santykius, bet ir pačių grupių fragmentavimąsi.

Trėmimą vykde asmenys - NKVD pareigūnai filme „Tarp pilkų debesų“ irgi yra vaizduojami, kaip vykdantys įvairialypę, bet ribotesnę komunikaciją. Jie ir savo grupės viduje konfliktuoja (mušasi, konkuruoja, apkalba), ir ne visi vienodai bendrauja su tremtiniais (pvz.: Kreckis padeda Linos šeimai). Toks NKVD-istų grupės fragmentavimas parodo tam tikrą gilinimąsi į skirtingą tremties vykdymu kaltinamųjų elgesį, motyvus. Nevaizdavimas jų kaip vienvėidės homogeniškos grupės, kažkiek prisideda prie grupės skirtingumo reprezentavimo, bet, kadangi vis tik filmo pasakojimas yra pasakojamas iš aukos perspektyvos, visa grupė lieka kaip antagonistai. Jeigu veikėjus tremtinius, bent dalies jų vykdoma, skirtinga aktyvi komunikacija, tarsi, išlaisvina iš visiško pasyvumo suvaržytoje aplinkoje ir įgalina, tai veikėjus NKVD-istus, kaikurių jų vykdoma, aktyvi komunikacija veikia atvirkščiai - įgalindama išsiskirti parodo likusiųjų asmeninį pasyvumą ir konformizmą sistemoje.

Per pusiau ukrainiečio NKVD karininko Nikolajaus Kreckio liniją filme yra vykdomas ir sutaikymas, ir supriešinimas. Susipriešinimą tarp trėmimuose dalyvavusiųjų ir tremtinių mažina tai, kad šis veikėjas yra ambivalentiškas. Ambivalentiškais yra ir jo tautinė tapatybė (pusiau rusas, pusiau ukrainietis), ir jo veiksmai (ir kenkia, ir padeda), ir jo vidinė kova (ir paklūsta konformizmui, ir jam priešinasi). Ambivalentiškumas ardo veikėjų grupių perskyrų kategoriškumą ir taip tikslingai yra parodoma, kad ne viskas yra kategoriška ir, kad yra galimas pokytis. Iš kitos pusės, Kreckio linija skatina lietuvių priešišumą rusams. Kadangi dalinai teigiamas veikėjas Kreckis, būdamas pusiau ukrainiečiu - nėra rusas, tarp filme vaizduojamų rusų NKVD-istų lieka vien žiaurūs, konformistiški tipažai. Taip ne tik stiprinamas trėmėjų kitoniškumas ir atgrasumas, bet ir, neigiamame trėmėjo įvaizdyje

pabrėžiant rusų tautinę tapatybę, stiprinamas rusų ir lietuvių konfliktiškumas. Priešiškumą dalinai didina ir pati, priešingo rezultato siekusi, Kreckio linija - nes kaltinamųjų teisinimas provokuoja ir kaltinančiųjų nesutikimą su tuo. Taigi Kreckio linija, pabrėždama trėmėjų rusiškumą, lietuvius taiko su trėmėjais, bet priešina su rusais.

Filmo epizoduose per veikėjų santykių plėtojamą yra siekiama perteikti ir komunikuoti istorinę tiesą. Filmas „Tarp pilkų debesų“ yra drama apie istorinius įvykius, todėl visi veikėjai, veikėjų santykiai ir jų santykių kaita yra vaizduojami konstrukciškai kuriant istorijos vaizdinį. Abstrakčių semantinių reikšmių lygmeniu filmas pasakoja apie lietuvių patirtą kančią, trėmėjų vykdytą neteisybę, žmonių vertybes ir viltį. Per veikėjų vaizdinius yra konstruojami ir komunikuojami net šaržiškai atrodantys binariniai tautų įvaizdžiai. Pavyzdžiui - pagal Linos ir Andriaus, ir jų artimųjų charakterius lietuviai yra vaizduojami kaip išstvermingi, vieningi ir dori, o sovietų generolo Komarovo ir NKVD pareigūnų charakteristika rusus pateikia priešingai kaip - žiaurūs, konformistiškus ir nedorus. Įvaizdžių įvairovė, reprezentuojanti grupių nehomogeniškumą, kuriama į grupes įtraukus bent po vieną kitokį asmenį - lietuvių grupėje tai skundikė moteris, o sovietų pareigūnų pusėje tai Kreckis, bet (dėl savo maišytos tautybės) jis jau nereprezentuoja rusų - todėl rusų reprezentacija lieka homogeniška ir neigiama. Per veikėjų tarpgrupinius socialinius santykius yra komunikuojami tautų tarpusavio santykiai. Pavyzdžiui - tai, kad iš NKVD narių antagonistais yra pateikiami būtent rusai, o pusiau ukrainietis yra moraliai pateisinamas (parodant jo vidinę kovą ir gerus poelgius), tarsi, kaltinimą tremties vykdymu nuo visų Sovietų sąjungos piliečių perkelia būtent rusams. Per veikėjų veiksmų konstrukcijas yra komunikuojamas istorinių įvykių pasakojimas. Per filmo veiksmų seką yra pateikiamas priverstinės lietuvių migracijos vaizdinys. Filmo naratyvu yra komunikuojamos tautų santykių ir istorinių įvykių konstrukcijos, siekiant filmu paskleisti savo istorinę tiesą.

5.2.3 Pabaiga

Filmo pabaigoje priverstinės migracijos pasakojimas yra reziumuojamas abstrakčiu perėjimu į dabartį - kuris susieja pasakojimo fikciją ir realią istoriją. Pabaigoje vėl minima, Andriaus pasakota, „Jūratės ir Kastyčio“ legenda susieja filmo pasakojimą su abstrakčiomis, amžinomis ir bendromis reikšmėmis - meile, išsiskyrimu, viltimi. Taip ne tik sukuriama žiedinė kompozicija - nes legenda minėta ir beveik filmo pradžioje tremtinių vagone, bet ir

praetis pasakojimas per susiejimą su amžinomis temomis priartinamas prie dabartinio žiūrovo. Pačioje filmo pabaigoje rodoma tekstinė informacija apie tremties trukmę ir mastą yra gana apytikslė, o tai atitinka ir patį filmo apytikslį istorinį ir politinį informatyvumą. Filmu pabaigoje yra pateikiama apytikslė informacija, kad Stalino teroras nuo 1930 iki 1950 metų pražudė milijonus žmonių ir kad okupacija sovietų užimtose šalyse dar tęsėsi 50 metų, o kai kur kova dar tęsiasi.¹¹⁹ Šis filmas, komunikuodamas istorinį vaizdinį, tikriausiai siekiant įtikinti žiūrovui, išlieka kažkiek abstraktus ir meninis, taip estetizuodamas tremtinių patirtas kančias. Bet kadangi, vienas iš filmo pagrindinių tikslų - komunikuoti priverstinės migracijos istoriją, tai tam tikri netikslumai ar sušvelninimai, esantys vardan filmo sklaidos, dar turėtų būti jam atleidžiami.

5.3 Susitaikymas per santykio su *kitu* kaitą

Filme „Tarp pilkų debesų“ yra ryškiai išreikšta perskyra tarp *savų* - tremtinių ir *kitų* - SSRS pareigūnų, o tai nors atitinka istorinę situaciją, bet skatina priešišumą tarptautinių santykių diskurse. Kadangi filme yra pabrėžiamas SSRS pareigūnų rusiškumas (per pusiau ukrainiečio Kreckio nepritapimą), tai už trėmimą atsakingi asmenys yra vaizduojami kaip pagrindė rusų tautybės žmonės. Tautinis suskirstymas filme skatina rusų tautybės žmones laikyti - *kitais*. Toks rusų - kaip kaltųjų dėl lietuvių priverstinės migracijos vykdymo-vaizdavimas atitinka dabartines oficialias Lietuvos pozicijas priverstinės migracijos atžvilgiu. Filmu, pateikdamas ir NKVD pareigūno Kreckio vidinę kovą, kažkiek mažina priešišumą tarp lietuvių ir trėmėjų, bet ne tarp lietuvių ir rusų.

Oficialus susitaikymas leistų sumažinti kitoniškumą lietuvių ir rusų tarpusavio santykiuose, bet jam nevykstant šis filmas susitaikymui naudingas tuo, kad skatina priverstinės migracijos diskursą. Nors susitaikymas, kitaip nei atleidimas, pats savaime nurodo, bent dviejų „dalyvių“ dalyvavimą jo procese, bet ir vienpusė susitaikymo retorika, dėka santykių su *kitu* kaitos, gali vykdyti reikšmingą susitaikymo procesą. Nors filmas „Tarp pilkų debesų“ pabrėžia tautų konfliktą - tuo, tarsi, priešindamas tautas, bet skatindamas kalbėti apie konfliktą jis skatina konflikto rezoliuciją. Susitaikymas nuosekliai, per santykio su *kitu* kaitą, leistų pagerinti tarpgrupinius santykius. Nors šis filmas neturi neoficialios susitaikymo priemonės poveikio (susipriešinusios bendruomenės suvienijimo), bet jis

¹¹⁹ Kreivarankis, „Tarp pilkų debesų“ - tauta, išgyvenusi tremtį, ištvėrs ir šį filmą“. Šiaurės Atėnai, 2018

savotiškai vykdo aukos pusės konflikto rezoliuciją. Juo įvardinamos aukos, įvardinami kaltieji, prisidedama prie konflikto diskurso plėtojimo, viešinamas konfliktą skatina ir jo įtraukimą į tarptautinę atmintį ir sprendimą. Siekiant sėkmingo visuomenės augimo yra svarbu išspręsti praeities nuoskaudas, o šis filmas nors ir primena konfliktą, bet ir per diskurso plėtojimą skatina pasirengimą susitaikymui.

Apibendrinant, tai, kad filme „Tarp pilkų debesų“ yra vaizduojama rusų ir lietuvių santykiams konfrontacinė lietuvių priverstinės migracijos tema, yra naudinga tautų tarpusavio santykiams, nes tai skatina atviresnę komunikaciją ir probleminės atminties sprendimą. Bet tai, kad šiame filme yra pagrinde reprezentuojama lietuvių perspektyva, o rusai yra pateikiami kaip kaltieji, nors ir prisideda prie pasirengimo susitaikymo procesui, bet kartu ir kažkiek priešina tautas.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Apibendrinant išvadas:

- Tiek susitaikymo, tiek *kito* reikšmės ir jų vertinimai yra socialiai sukonstruoti, todėl yra kintantys ir konstruojami. Susitaikymas gali būti pasiektas per nuoseklų *kito* reikšmės iškonstravimą - iš savų ir kitų sukuriant vieną bendrą grupę.

- Nors susitaikymas turi būti oficialus, bet ir neoficialios susitaikymo priemonės, skatindamos grupės bendrumą, prisideda tiek prie tinkamos situacijos parengimo būsimam oficialiam susitaikymo procesui, tiek prie vykdomo susitaikymo proceso.

- Šiame darbe filmuose analizuojant (tarptautinius) santykius su *kitu* buvo pasitelktos semiotinės naratologijos priemonės: naratyvo semantiniai lygiai, socialinių santykių semantinis kvadratas, bazinė pasakojimo struktūra.

- Vienos iš galimo susitaikymo proceso pusių - rusų - filme, vaizduojančiame ir priverstinę lietuvių migraciją, yra bandoma apjungti lietuvių ir rusų istoriografijas, bet tai

nelabai prisideda prie lietuvių ir rusų sutaikymo, nes dominuoja rusų perspektyva, kuri filme nevienodai skirsto kaltę ir kitonizuoja lietuvius.

- Kitos pusės - lietuvių - filme yra kažkiek dekonstruojama *kitų* - sovietinių pareigūnų grupė, bet nors tai ir kažkiek ardo kaltųjų kategorizavimą, bet tai neprisideda prie lietuvių ir rusų bendrinimo, nes rusų tauta yra kitoniškai pateikiama kaip kaltieji.

Per šiuos filmus nevyksta tam tikro neoficialaus susitaikymo. Jeigu šiuos filmus sugretinus pagal susitaikymo procesą, tai aukų pusė (lietuviškas filmas) kaip pagal susitaikymo proceso pradžią - pateikia savo įvykių versiją ir įvardina kaltuosius, o kaltinamųjų pusė (rusiškas filmas) nesielgia kaip pagal šį procesą - neprisiima kaltės, kalba apie kitus konfliktus. Pagal šią analizę išsiaiškinta, kad filmai nėra nei oficialaus, nei neoficialaus susitaikymo priemonė, greičiau jau - papildoma šių procesų priemonė, prisidedanti prie ideologijos konstravimo ir komunikavimo. Visgi tai, kad filmai vaizduoja priverstinę lietuvių migraciją - skatina šios temos diskursą, o tai naudinga susitaikymo pasirengimui.

Šio magistro darbo analizei pasitelktos semiotinės naratologijos priemonės yra tinkamos filmų analizei. Naratyvo semantiniai lygiai analizuojant filmus gali padėti išskirti veikėjų veiksmų prasmes, socialinių santykių semantinis kvadratas pagal išskirtas prasmes nurodyti tarpgrupinių santykių būseną, o bazinė pasakojimo struktūra padėti tuos veiksmus ir būsenas sustruktūruoti - taip atskleidžiant veikėjų grupių tarpusavio santykių konstravimo procesus. Šio darbo autorė gana ribotai panaudojo pasirinktas metodologines priemones, todėl analizė buvo atlikta gana paviršutiniškai, bet bendrai pasirinktos analizės priemonės galėtų būti pritaikomos tarptautinių santykių analizavimui filmuose.

Šis rašto darbas yra labiau reikšmingas teoretiškai, negu empiriškai. Nors pati darbo tema - susitaikymas per filmus - yra aktuali praktiniu požiūriu, bet šiame darbe buvo skiriama daugiau dėmesio teoriniam filmų panaudojimo susitaikymui galimumui, o ne praktinei analizei ir pasiūlymams. Teorine prasme darbas yra naudingas, nes teoriškai parodo kaip, nevykstant oficialiam susitaikymui, komunikacinis susitaikymas galėtų būti viena iš galimų neoficialaus susitaikymo alternatyvų. Taip pat, šis darbas papildoma lietuvių priverstinės migracijos ir susitaikymo tyrimus.

Nevykstant oficialiam susitaikymui, siūloma tautų susitaikymui pasitelkti ir neoficialias bendrumą ar konflikto analizę skatinančias priemones. Neoficialios susitaikymo priemonės yra panašios į oficialias, bet dėl valstybinių institucijų joms mažiau skiriamo dėmesio ir įtakos, paprastai yra vertinamos kaip palyginamai nereikšmingos. Bet jos turi teigiamą poveikį tautų bendrumui - nes gali ardyti kitoniškumą, bei atkreipti dėmesį į konfliktinę temą.

Valstybinėms institucijoms ir tyrėjams rekomenduojama skirti daugiau dėmesio neoficialioms, mažiau matomą poveikį turinčioms veikloms, priemonėms, institucijoms. Iš vienos pusės, šiuos objektus galima pasitelkti bendruomeniniam ar tarptautiniam priešiškumui mažinti. Neoficialios priemonės yra mažiau įpareigojančios, įvairesnės ir galinčios įvairiapusiškai pasiekti visuomenę. Kuo sutikimo priemonės būtų labiau veikiamos bendruomenės, o ne valstybinės kontrolės, tuo, tikėtina, bendruomenė natūraliau jas priimtų. Iš kitos pusės, į šiuos objektus svarbu atkreipti dėmesį, ir dėl to, kad juos gali išnaudoti priešiškos jėgos, arba netinkamas jų reguliavimas ar nepakankamas finansavimas gali sukelti bendruomeninių problemų. Taip pat, siūloma analizuoti filmų (ir kitų komunikacinių priemonių) poveikį bendruomeniniuose ir tarptautiniuose konfliktuose.

Šio darbo temoje yra daug skirtingų krypčių ateities tyrimams. Galima ieškoti susitaikymo proceso apraiškų kitose neoficialiose komunikacijos priemonėse, ne tik filmuose. Galima nagrinėti propagandos įtaką sutikymui skirtose priemonėse, kiek tai paveiku ir kiek tai pateisinama. Kaip siekiant vieningo istorijos traktavimo galima suderinti skirtingas ideologijas? Arba galima nagrinėti sutikimuosius procesus filmuose ieškant ne *kito* sąvokos, o *savo* sąvokos - taip analizuojant ne kitoniškumo, o bendrumo konstravimą.

Galima ir net apskritai suabejojus šio rašto darbo teorine prieiga klausti - ar išvis neoficialus susitaikymas vyksta pagal oficialaus susitaikymo dėsnius, ar pagal neoficialias priemones galima kalbėti apie oficialų susitaikymą, ar susitaikymas šioje situacijoje (susipriešinimo dėl priverstinės lietuvių migracijos) yra tinkamiausias ir ar išvis galimas sprendimas. Taigi, siekiant susitaikymo naudinga tirti įvairias perspektyvas, įvairius teorinius derinius, net jei tyrėjas savo tyrimu ir neras tinkamiausio sprendimo, gal jis savo tyrimu įkvėps tokį sukurti, nes žmonės teigia, kad siekia taikos.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

- 1) Aiken, Gerald Taylor, „The politics of community: Togetherness, transition and post-politics”. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 49 (10), 2017, 2383-2401.
<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0308518X17724443?casa_token=N6vumq6A-s0AAA-AA%3AtKW31YeYFdLiLWAXYn9iIFcpHDEKKhquBvQPU2HoXfl_Cc67cr3_3cHbd4O8DONg0eiFWEVPcbSX6#> [Žiūrėta 2020.04.07]
- 2) Alder, Emmanuel, „Seizing the middle ground”. *European Journal of International Relations*, 3, 1997, 319.
- 3) Balkelis, Tomas ir Violeta Davoliūtė, *Population Displacement in Lithuania in the Twentieth Century—Experiences, identities, Legacies*”. Brill Rodopi, Leiden Boston, 2016.
- 4) Barnett, Michael, „Peacebuilding: What Is in a Name?”. *Global Governance*, 13, 2007, 49-50.
- 5) Brouneus, Karen, *Reconciliation – Theory and Practice for Development Cooperation*. Sida, 2003. <<https://www.sida.se/contentassets/f831ec9a55b3443b94ee1e89d41f7158/13594.pdf>> [Žiūrėta 2020.01.05].
- 6) Browning, Robert L. ir Roy A. Reed, *Forgiveness, Reconciliation, and Moral Courage: Motives and Designs for Ministry in a Troubled World (Studies in Practical Theology)*. Michigan: Eerdmans Publishing Company, 2004.
- 7) Bruggemann, Karsten rec. „Tomas Balkelis, Violeta Davoliūtė (red.), Population Displacement in Lithuania in the Twentieth Century. Experiences, Identities and Legacies”. *Lithuanian Historical Studies*, 22, 2018, 202.
- 8) Buitrago, Sybille Reinke de (sud.), *Portraying the Other in International Relations – Cases of Othering, Their Dynamics and the Potential for Transformation*, Cambridge Scholars Publishing, 2012.
- 9) Burinskaitė, Kristina, „Kompromitavimas - vienas KGB metodų formuojant viešąją nuomonę”. *Lituanistika, Genocidas ir rezistencija*. 2006, 2 (20), 63-82.
<<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367182052226/>> [Žiūrėta 2020.01.05].

- 10) Cambridge dictionary, „Meaning of reconciliation in English”. Cambridge University Press, 2020. <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/reconciliation>>. [Žiūrėta 2019.12.22]
- 11) Campos, Nauro F. ir Francesco Giovannoni, „Lobbying, corruption and political influence”. *Public Choice*, 131, 2007, 1-21. <<https://link.springer.com/article/10.1007/s11127-006-9102-4>> [Žiūrėta 2020.04.07].
- 12) Chandler, David, *Empire in Denial: The Politics of State-building*, London: Pluto Press, 2006.
- 13) Crudu, Emanuel ir Maria Eremenko, „'Faces of Alterity': The Eastern European Other Inside the EU”. Kn. Sybille Reinke de Buitrago (sud.), *Portraying the Other in International Relations – Cases of Othering, Their Dynamics and the Potential for Transformation*. Cambridge Scholars Publishing, 2012, 3-18.
- 14) Czarniawska, Barbara, *Narratives in Social Science Research*. London: SAGE Publications, 2004.
- 15) Čiuchraj, Pavel, „Šaltasis tango”. RU: „Studio SLON”, 2017.
- 16) Daly, Erin ir Jeremy Sarkin, *Reconciliation in Divided Societies– Finding Common Ground*. Philadelphia: Univ of Pennsylvania Press, 2007.
- 17) DeLanda, Manuel, *A New Philosophy of Society– Assemblage Theory and Social Complexity*. London: Bloomsbury Academics, 2019.
- 18) Dwyer, Susan, „Reconciliation for Realists”. *Ethics-and-international-affairs*, 13 March, 1999, 81-98. <<https://www.cambridge.org/core/journals/ethics-and-international-affairs/article/reconciliation-for-realists/760698AB42A19A12D2C5B7EDBD7CFE3B#fndtn-information>> [Žiūrėta 2020.01.05]
- 19) Ericson, Maria, „Truth Without Reconciliation: A Human Rights History of Ghana”. Making Sense of Violence: Voices of Soldiers in the Congo (DRC). *Journal of Modern African Studies* 46, 1, 2008.
- 20) Esparza, Daniel, „National identity and the Other: imagining the EU from the Czech Lands”. *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Volume 38, Issue 3, 2010, 413-436.
- 21) Fonseca, Melody, „American discourse on Haiti: defining the other and military intervention”. Kn. Sybille Reinke de Buitrago (sud.), *Portraying the Other in International Relations – Cases of Othering, Their Dynamics and the Potential for Transformation*. Cambridge Scholars Publishing, 2012, 39 -54.
- 22) Forum Cinemas, „Tarp pilkų debesų (dubliuotas lietuviškai)”. Forum Cinemas OÜ Lietuvos filialas, 2018. <<http://www.forumcinemas.lt/Event/305947/>> [Žiūrėta 2020.05.08].

- 23) Gailienė, Danutė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Tyto alba, 2009.
- 24) Gasparini, Alberto, „Introduction. Walls: Ways of Being, Ways of Functioning, Ways of Being Transformed”. Kn. Alberto Gasparini (sud.), *The Walls between Conflict and Peace*. Leiden: Brill, 2016, 1-33.
- 25) Gimbutaitė, Monika, „Tarp pilkų debesų”: apie istorijos pamokas ir nepavykusias Lietuvos įvaizdžio kompanijas”. 15min.lt, 2018.
<[http://www.signosemio.com/genette/narratology.asp](https://www.15min.lt/kultura/naujiena/kinas/tarp-pilku-debesu-apie-istorijos-pamokas-ir-nepavykusia-s-lietuvos-ivaizdzio-kampanijas-4-1043618#_> [Žiūrėta 2020.05.08].</p>
<p>26) Gruodis, Karla (sud.), <i>Feminizmo ekskursai. Moters samprata nuo Antikos iki Postmodernizmo</i>. Vilnius: Pradai, 1995.</p>
<p>27) Guillemette, Lucie ir Cynthia Lévesque, „Narratology”. Louis Hébert (red.), <i>Signo</i>, Rimouski (Quebec), 2016. < [Žiūrėta 2020.04.18].
- 28) Hazen, Jennifer M., „Can Peacekeepers Be Peacebuilders?”. *International Peacekeeping*, 14 (3), 2007, 323–338.
- 29) Hayner, Priscilla, *Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity*. New York: Routledge, 2000.
- 30) Hill, Jonathan ir Thomas Wilson, „Identity politics and the politics of identities”. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 10: 1-8, 2003.
- 31) Huhn, Peter, Wolf Schmid ir Jorg Shonert (sud.), *Point of View, Perspective, and Focalization - Modeling Mediation in Narrative*. Berlin: Walter de Gruyter, 2009.
- 32) Huyse, Luc, *The Process of Reconciliation: Chapter 2 in Reconciliation after Violent Conflict*. Stockholm: International IDEA, 2003.
- 33) Jago, Carol, „Stop pretending and Think about Plot”. *Voices From the Middle*, 11 (4), 2004, 50-51.
- 34) Jensen, Sune Q., *Preliminary notes on othering and agency: Marginalized young ethnic minority men negotiating identity in the terrain of otherness*. Aalborg: Aalborg Universitet, 2009.
- 35) Jost, John T. ir Mahzarin R. Banaji, „The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness“. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1994, 1-26.

- 36) Kalayjian, Ani ir Raymond F. Paloutzian, *Forgiveness and Reconciliation : Psychological Pathways to Conflict Transformation and Peace Building*. Dallas: Springer-Verlag New York Inc., 2010.
- 37) Keating, Michael, „Nationality, devolution and policy development in the United Kingdom”. Kn. Mark Tewdwr-Jones ir Philip Allmendinger (sud.), *Territory, Identity and Spatial Planning - Spatial Governance in the fragmented nation*. Routledge, 2006, 22-34.
- 38) Keršytė, Nijolė, „Ideologija ir fikcija („Kietas riešutėlis)”. *Politologija*, 1 (69), 2013, 154-184.
<<https://www.zurnalai.vu.lt/politologija/article/view/1150/618>> [Žiūrėta 2020.04.14]
- 39) Ketlerius, Artūras, „Filmas „Tarp pilkų debesų” tapo nusivylimu lietuviams”. Ketlerius.lt, 2018.
<<http://ketlerius.lt/filmas-tarp-pilku-debesu-tapo-nusivylimu-lietuviams/>> [Žiūrėta 2020.05.08].
- 40) KinoPoisk, „Pepel v snegu”. Kinopoisk.ru, 2020. <<https://www.kinopoisk.ru/film/916506/>> [Žiūrėta 2020.05.08].
- 41) Klumbys, Valdemaras, „(Ne)kaltųjų ieškojimas. Kova dėl sovietmečio praeities bei užmaršties”. *Lituanistika, Inter-studia humanitatis*, Nr. 4, 2007, 148-165.
<<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2007~1367184144539/>> [Žiūrėta 2020.01.20].
- 42) Klumbys, Valdemaras, „Požiūris į pasipriešinimą, prisitaikymą ir tautos išlikimą sovietmečiu”. *Lituanistika, Colloquia*, 22, 2009, 51-70.
<<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2009~1367166256822/>> [Žiūrėta 2020.02.01].
- 43) Kohen, Ari, „The personal and the political: Forgiveness and reconciliation in restorative justice”. *Critical review of International Social and Political Philosophy*, 12, 2009, 399-423.
- 44) Kreivarankis, „Tarp pilkų debesų” - tauta, išgyvenusi tremtį, ištvėrs ir šį filmą”. Šiaurės Atėnai, 2018.
<<http://www.satenai.lt/2018/10/25/tarp-pilku-debesu-tauta-isgyvenusi-tremti-istvers-ir-si-filma/>> [Žiūrėta 2020.05.17].
- 45) Lederach, John Paul, „Sustainable reconciliation in divided societies”. *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies* Washington, D.C.: United States Institute of Peace, 1998, 94.
<<https://pestuge.iliauni.edu.ge/wp-content/uploads/2017/12/John-P.-Lederach-Building-Peace.-Sustainable-Reconciliation-in-Divided-Society.pdf>> [Žiūrėta 2020.02.22].
- 46) Literatūra ir Menas, „Pribaltika, bet ne abstrakti. Rusų kritikai apie „Šaltąjį tango“”. *Literatūra ir Menas*, 3628 (32), 2017.
<<https://literaturairmenas.lt/kinas/pribaltika-bet-ne-abstrakti-rusu-kritikai-apie-saltaji-tango>> [Žiūrėta 2020.04.07].

- 47) Loren, Scott ir Jorg Metelmann (sud.), *Melodrama After the Tears. New Perspectives on the Politics of Victimhood*. Amsterdam: Amsterdam University Press B.V., 2016.
- 48) Markevičius, Marius, „Tarp pilkų debesų”. JAV, LT: Taurus Films, 2018.
- 49) Milkova, Vaida, „Filme „Tarp pilkų debesų” - neįtikėtinai detalės”. Kauno diena, 2018.
<<https://m.kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/menas-ir-pramogos/filme-tarp-pilku-debesu-neitiketinos-destales-884656>> [Žiūrėta 2020.05.08].
- 50) Moseley, Alexander, „Political Realism”. Internet Encyclopedia of Philosophy.
<<https://www.iep.utm.edu/polreal/>>. [Žiūrėta 2020.01.15].
- 51) Neumann, Iver B. „Self and Other in International Relations”. *European Journal of International Relations*, Volume: 2 issue: 2, 1996, 139-174.
- 52) Petersoo, Pille, „Reconsidering otherness: constructing Estonian identity”. *Nations and nationalism*, Volume 13, Issue 1, 2007, 117-133.
- 53) Petrušauskaitė, Vita ir Vilina Pilinkaitė Sotirovič, „Rusai Lietuvoje: etninės grupės raida ir socialinės integracijos iššūkiai 2001–2011 m.”. *Ethnicity Studies/Etniškumo Studijos*, 2012, 14-50.
<http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/EtSt_Petrušauskaitė_Pilinkaitė-Sotirovič_2012.pdf> [Žiūrėta 2020.05.04].
- 54) Pier, John, „Pasakojimas tarp transtekstualumo ir intermedialumo”. *Žmogus ir žodis / Literatūrologija*, 19 (2), 2017, 100-115.
<https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/61350/1/ISSN1822-7805_2017_T_19_N_2.PG_100-115.pdf> [Žiūrėta 2020.04.17].
- 55) Pipinytė, Živilė, „Geri ketinimai. Nauji filmai - „Šaltasis tango””. *7md*, 26 (1220), 2017.
<<https://www.7md.lt/kinas/2017-06-30/Geri-ketinimai>> [Žiūrėta 2020.04.02].
- 56) Philpott, Daniel, *Just and Unjust Peace– An Ethic of Political Reconciliation*. New York: Oxford university Press, 2012, 51.
<https://books.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=COURDAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=reconciliation+measures+peace&ots=k990HPsOlK&sig=7wSnmlyZWpewg1IHdC2uW_oHj6I&redir_esc=y#v=onepage&q=measures&f=false> [Žiūrėta 2020.02.22].
- 57) Pokorska-Iwaniuk, Monika, *Tremties atsiminimai–unikalūs lietuvių literatūros aprašymai*. Acta litteraria comparativa, No 8, 2017. <<http://alc.leu.lt/index.php/alc/article/view/38>>. [Žiūrėta 2020.01.15].

- 58) Radzik, Linda ir Colleen Murphy, „Reconciliation”. Stanford: The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford University, 2019. <<https://plato.stanford.edu/entries/reconciliation/#TypImp>>. [Žiūrėta 2020.04.07].
- 59) Saladžius, Deimantas, „Tarp pilkų kino ir literatūros debesų”. *Naujasis Židinys - Aidai*, 1, 2019. <<https://nzidiny.lt/deimantas-saladzius-tarp-pilku-kino-ir-literaturos-debesu-nz-a-nr-1/>>. [Žiūrėta 2020.05.06].
- 60) Saldžiūnas, Vaidas, „Lietuvoje rodomas rusų filmas įtariamą propagandą, bet ne visi tam pritaria”. Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija, 2017. <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/177486/lietuvoje-rodomas-rusu-filmas-itariamam-propaganda-bet-ne-visi-tam-pritaria>> [Žiūrėta 2020.04.07].
- 61) Schaap, Andrew, „The Time of Reconciliation and the Space of Politics”. Kn. Scott Veitch (sud.), *Law and the Politics of Reconciliation*. Aldershot: Ashgate, 2007, 9-31.
- 62) Schwabach, Aaron ir Arthur J. Cockfield, „The Role of International Law and Institutions”. Encyclopedia of Life Support Systems, 2002. <<https://www.eolss.net/Sample-Chapters/C14/E1-36.pdf>>. [Žiūrėta 2020.04.02].
- 63) Shachter, Ross D., „Evaluating Influence Diagrams”. *Operations Research*, 34 (6), 1986. <<https://pubsonline.informs.org/doi/abs/10.1287/opre.34.6.871>>. [Žiūrėta 2020.04.07].
- 64) Skalvija, „Šaltasis tango”. Skalvija, 2017. <<https://skalvija.lt/filmas/saltasis-tango/>> [Žiūrėta 2020.04.02].
- 65) Smith, Daniel ir John Protevi, „Gilles Deleuze”. Stanford: The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford University, 2018. <<https://plato.stanford.edu/entries/deleuze>>. [Žiūrėta 2020.03.07].
- 66) Snyder, Timothy, *The Road To Unfreedom: Russia, Europe, America*. New York: Tim Dugan Books, 2018.
- 67) Staszak, Jean-Francois, „Other/otherness”. Geneva: Archive ouverte UNIGE, 2009. <<https://archive-ouverte.unige.ch/unige:77582/ATTACHMENT01>>. [Žiūrėta 2020 03 29].
- 68) Šepetytė, Nerijus, „Slaptieji 1939 metų SSRS-Vokietijos susitarimai ir Lietuvos nepriklausomybės (ne)atkūrimo vizijos bei keliai (1988-1990)”, *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 11, 2003, 58. <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB0001:J.04~2003~1367165480984/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [Žiūrėta 2020.01.20].
- 69) Vaskelienė, Ieva, „Komunikacija apie patirtas politines represijas šeimoje: tarpgeneracinis aspektas”. *International Journal of Psychology: A Biopsychosocial Approach*, 9, 2011.

- 70) Venckūnas, Vilmantas, „Šaltasis tango”. Buvau kine, 2017.
<<https://buvaukine.lt/recenzijos/saltasis-tango/>> [Žiūrėta 2020.04.02].
- 71) Venckūnas, Vilmantas, „Tarp pilkų debesų”. Buvau kine, 2018.
<<https://buvaukine.lt/recenzijos/tarp-pilku-debesu/>> [Žiūrėta 2020.05.08].
- 72) Voitukevičius, Darius, „Filmo „Tarp pilkų debesų” recenzija: lietuviškas „Šindlerio sąrašas””. UAB Delfi, 2018.
<<https://www.delfi.lt/veidai/kinas/filmo-tarp-pilku-debesu-recenzija-lietuviskas-sindlerio-sarasas.d?id=79272977>> [Žiūrėta 2020.05.08].
- 73) Weitsman, Patricia, „The Politics of Identity and Sexual Violence: A Review of Bosnia and Rwanda”. *Human Rights Quarterly*, 30(3), 2008, 561-578.
- 74) Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, 1.
- 75) Wittig-Marcinkevičiūtė, Eglė, „Simbolinis apšivalymas: kodėl tam priešinasi net "revoliucijos vilkai".
Lituanistika. *Kultūros barai*, 12, 2012, 12-23.
<<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2012~1367188695449/>> [Žiūrėta 2020.01.25].
- 76) Žalimas, Dainius, „SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas ir Rusijos Federacijos atsakomybės tarptautiniai teisiniai pagrindai”. *Politologija*, 4 (44), 2006, 3-53.
<<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367154502383/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [Žiūrėta 2020.04.04].
- 77) Žalimas, Dainius, „SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas tarptautinės teisės normų kontekste”.
Lituanistika. *Jurisprudencija*, Nr. 10 (88), 2006, 22-32.
<<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367154974919/J.04~2006~1367154974919.pdf>> [Žiūrėta 2020.02.15].
- 78) Žalimas, Dainius, „Žalimas apie Rusijos pradedamą Molotovo-Ribbentropo pakto reabilitaciją: Rusija prieštarauja pati sau”. Istorijos detektyvai, LRT Mediateka, 2020.
<<https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000100403/zalimas-apie-rusijos-pradedama-molotovo-ribbentropo-pakto-reabilitacija-rusija-priestarauja-pati-sau>> [Žiūrėta 2020.04.07].
- 79) Žemaitis, Kęstutis, „Ir Sibire žydėdavo ievos”, *Aušra : Lenkijos lietuvių dvisavaitinis žurnalas*.
Punskas : "Aušros" I-kl., 13-14, 2013.

- 80) Žilinskas, Justinas, „Tarptautinių nusikaltimų tarptautinio pripažinimo problema ir SSRS okupacijos metu padaryti nusikaltimai”. *Jurisprudencija*, 10 (88), 2006, 33-39.
<<https://repository.mruni.eu/handle/007/12525>> [Žiūrėta 2020.05.02].
- 81) 1991 m. liepos 29 d. sutartis tarp Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos ir Lietuvos Respublikos “Dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų”. Lietuvos Respublikos Seimas, 1991.
<<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.97613>> [Žiūrėta 2020.04.04].
- 82) Филиппов, Алексей, „Холодное танго”: И если есть на земле Чухрай, он здесь”. Kino-teatr.ru, 2017. <<https://www.kino-teatr.ru/kino/art/pr/4759/>> [Žiūrėta 2020.04.04].

SUMMARY

Reconciliation Through the Change of Relationship with Other in Films: the Case of Forced Migration of the Lithuanian Nation

The object of this research is a reconciliation through the change of the relation with the other. The problem is that there is no official reconciliation (for the conflict of forced migration of Lithuanian nation) between Lithuanian and Russian nations. The goal is to reveal the possibilities of films as a means of reconciliation through an analysis of the depiction of relationship with other. To achieve this goal, the following tasks are set: 1) to show the links between perception of reconciliation and perception of other; 2) to present the significance of informal reconciliation means for the formal reconciliation process; 3) to choose a methodology according to which it would be possible to measure the depiction of relations with other in the film; 4) to analyze the manifestation of reconciliation through the depiction of relations with other in the Russian (accused group's) film about the forced migration of the Lithuanians; 5) to analyze the manifestation of reconciliation through the depiction of relations with other in a Lithuanian (victims') film about the forced migration of the Lithuanians.

In summary, reconciliation can be achieved through the consistent deconstruction of the other - by creating one joint group. While reconciliation must be formal, informal reconciliation measures also contribute to fostering group commonality. However, there is no

informal reconciliation in the films which were analyzed. If these films are compared according to the reconciliation process, then the victims' side (Lithuanian film) as in the beginning of the reconciliation process - presents its version of events and names the culprits, and the accused side (Russian film) does not act as according to this process - does not take the blame. The fact, that the films depict the forced migration of Lithuanians, encourages the discourse on this topic, which is useful for the preparation of reconciliation. In the absence of formal reconciliation, informal measures to promote commonality or conflict analysis are also proposed for the reconciliation of nations. It is recommended that public authorities and researchers pay more attention to informal activities, measures and institutions with less visible impact. In theory, the work is useful because it theoretically shows how, in the absence of formal reconciliation, communicative reconciliation could be one of the possible alternatives to informal reconciliation.